

ERDÉLYI MÚZEUM

XIV. kötet.

1897.

I. füzet.

A Múzeum.

(Olvastatott az 1896. évi díszülésen decz. 2-án.)

Sajátságos neme az elfogúltságnak lepi meg az embert, a mikor a tudás és értelmiség magas fokán álló hallgatóság eleibe áll, hogy egy ünnepi alkalomból előadást tartson. Meggondolja ugyanis, hogy mire vállalkozott. Ünnepies hangulatot akar kelteni szavaival, tanítnia kellene, de úgy, hogy előadásából valahogyan ki ne érezzék a tanítás szándéka; mulattatnia kellene hallgatóit, de úgy, hogy valamiképpen a játsziság látszata ne váljék hátrányára az ünnepies hangúlatához illő komolyságnak; el kell találnia a helyes mértéket a terjedelemben, hogy túlságos elnyújtással ne tegye igen kemény próbára a hallgató közönség türelmét és mégis foglaljon el a maga előadásával egy bizonyos időtartamot, nehogy azt a benyomást tegye, mintha idő előtt kifogyott volna a mondani valóból. Ez az aggodalom azonban kevésbé nyugtalaníthatna. Hiszen a mi tudásunk, ha apróvá vesszük, többnyire tanúltság, s csak nagyon kevés kiválasztottnak juthat az a szerencse, hogy saját elméje és szelleme szüleményeiben oly dolgokat tudjon előhozni, a melyek nemcsak feltétlenül sajátjai, hanem merőben újak is; pedig csak is az új, a valóban új, a mit még soha senki se mondott el, bírhat azzal a vonzó erővel, a mely biztosan leköti a hallgató érdeklődését és csalhatatlanul megvédi a beszélőt az unalmasság ellen. A mit a tanult tudományból bírunk előadni, inkább csak változat ismert dallamok felett, a mely azonban mindig csak rövid ideig bírja igénybe venni a hallgató figyelmét és az elkerülhetetlen ismétlődésekkel csakhamar kifárasztja a hallgató türelmét.

Az újság fogalma azonban nagyon viszonylagos. Ezt a tényt igen érdekesen illusztrálja egy feljegyzés, a melyet Juvenalis szatiráinak egy német fordításában, a melyet az antiquariusban személyesült véletlen juttatott birtokomba, a könyv utolsó levelén talál-

tam, és a mely így szól: »*nagyobb újság a régiség, mint a mostani mindennapi történetecskék*; ezt mondotta igen elmésen a régi római ritkaságokról beszélgetvén magam: Méltóságos Csapainé Néném hallgatván beszédeimet feleletül Gyalakután 1815. G. Lázár István«. *

Mindenkinek új az, a mit még nem hallott, a mi azonban másra nézve igen is régi dolog lehet. A mai előadásommal tehát magam is abba a kockázatba megyek belé, hogy nagyobb része annak, a mit mondani készülök, igen tisztelt hallgatóim tetemes része előtt éppen nem lesz új, s mégis rá szántam magamat, hogy elmondom; hát ha akad mégis egynehány, a ki előtt új lesz, vagy legalább is felújítása félig-meddig már a feledés homályába borúlt régi emlékek.

Még egy más biztató körülmény is bátorít. Nem igen képzelem a művelt ember, mennyi, úgy szólván, képzelt tudás van a társadalomban elterjedve. Értem pedig a »képzelt tudás« kifejezésen azokat a fogalmakat, eszméket, képeket és tárgyakat, a melyekkel a mindennapi életben minden lépten-nyomon nem csak találkozunk, hanem foglalkozunk is, a melyeket a sokszoros érintkezés után olyformán tekintünk, mint azokat az embereket, a kiket mindennap látunk, a kiknek alakja és arczvonásai emlékezetünkben vannak, a kikkel gyakran érintkezünk, beszélgetünk, olykor mulatunk is vagy súrlódunk, s a kiket úgy jelzünk, hogy »ismerősök«. Némiképp ismerjük is őket, tudjuk a nevöket, nem vétjük össze másokkal, még életviszonyaikról is tudunk egyet-mást; de ha lelkiismeretesen megkérdezzük magunktól, hogy vajjon igazán ismerjük-é, a legtöbb esetben kénytelenek leszünk megvallani, hogy alig vagy éppen nem ismerjük. Hát bizony úgy vagyunk nagyon sok tárgygyal is; azt hisszük, hogy ismerjük, pedig ha behatóan utána nézünk, csakhamar rajta kapjuk magunkat, hogy sok mindent nem tudunk róluk, sőt némelykor azt se tudjuk biztosan, hogy mik.

Ebből a tapasztalati tényből meritettem ma azt a bátorságot, hogy Önöknek ma a múzeumokról beszéljek.

Mi is csak az a »múzeum«? Szintúgy előre látom azt a félig gúnyoros, félig sajnálkozó mosolyt, a mely erre a kérdésre kiül sok

* Azt hiszem, hogy e néhány szó ide iktatásával nem érdektelen emlék fentartásához járultam.

hallgatónak az arczára. Hogyan? Nekünk, a kik annyi múzeumot láttunk, annyi múzeumba jártunk, sőt múzeumok ügyeivel behatóan foglalkoztunk is, nekünk szükségünk volna rá, hogy most más szájából halljunk felvilágosítást arról, hogy mi egy múzeum? Hiszen mi azt igen jól tudjuk, tán jobban mint az, a ki most meg akarja magyarázni nekünk!

Bizony, igen tisztelt hallgatóim, ez nemcsak lehetséges, hanem valószínű is; csak hogy van a dolognak egy kis bibéje. Ha ugyanis azok közül, a kik jóhiszeműleg meg vannak győződve róla, hogy ők tudják, mi egy múzeum, csak négyen-ötön fognának hozzá, hogy mondják meg, mit neveznek múzeumnak, mit képzelnek magoknak, a mikor múzeum-ról beszélnek, mi módon alakul egy múzeum és mi a célja és rendeltetése: arra a meglepő eredményre jutnánk, hogy az adott magyarázatok, képek és leírások nemcsak apró részletekben különböznek egymástól, hanem egész mivoltokból itélve annyira nem azonosak, hogy csak beható tanulmány után nyújtának annyi érintkező pontot, a mennyiből ki lehet mutatni, hogy a leírt intézetek csakugyan hasonfajúak, már t. i. oly módon, mint a hogy a csalán és a fügefafa egy növénycsaládhoz tartoznak.

Ám ha ez úgy van, honnan tudjuk hát meg biztosan, hogy mi a múzeum?

Úgy teszünk, mintha egy szó jelentőségére nézve kételyeink vannak, utána indulunk és felkutatjuk, hogy a szó melyik nyelvben keletkezett, micsoda elemekből alakult és melyik fogalom jelölésére alkotta az illető nyelv és onnan kiindulva követjük az útját a melyen egyik nyelvből a másikba ment át, figyelvén arra, hogy miképp módosult alakja és jelentése ez útjában.

Hogy e kutató kirándulás előadásában a lehető rövidségre fogok törekedni, azt hiszem, nem fogják nekem hibául felróni szíves hallgatóim; természetesen fogják találni és azért meg is bocsátanak.

Induljunk hát meg! Azt találjuk azonnal, hogy a »múzeum« szó nem egyéb, mint a görög *μουσεον* átalakított formája, ez pedig egyenesen a *Μοῦσα* származéka; magyarul úgy mondjuk: *múza*.

A múza pedig köztudomás szerint egyike annak a kilencz isteni szűznek, a kiket a már kifejlett görög mythologia úgy képzelt, mint Jupiter és Mnemosyne leányait, a tudományok és művészetek védő istenségeit; neveik és hatásköreik a görög felfogás szerint a következők:

Klio a történelem múzsája; *Melpomene* a tragödiáé; *Thalia* a komédia és játszi költészet; *Kalliope* a hősköltészet, *Terpsichore* a vallásos költészet és táncz; *Euterpe* a matematika és physika meg némelyek szerint a magas röptű költészet; *Erato* a szerelmi költészet, a mesterséges táncz és taglejtés; *Urania* a csillagászat; *Polyhymnia* a figyelem, a gondolatok elmében tartása és így egyszersmind az ékesszólás múzsája vagy védistensége.

De hiszen ez mind régi és köztudomású dolog, nem is fejtegetem tovább; még annak a kísértésnek sem engedek, hogy itt rámutassak, mily érdekes tükörképe a görög művelődés állapotának egy bizonyos korszakban, ez a táblázata a múzsáknak. Mindjárt átmegegyek arra, hogy a *múzeum*, görög felfogás szerint, oly hely, a mely a múzsák tiszteletének van szentelve.

Am, ha a múzsák istenségek vagy legalább is isteni lények, a tiszteletöknek szentelt hely minden esetre szentély, ha nem is templom a szó későbbi értelmében. Voltak tehát ott papok, legalább is egy pap minden múzeumban.

Nézzük már most, hogy mi módon tisztelték a múzsákat, vagyis szabatosabban kifejezve, miben állott a múzsák tisztelete.

Kétségen kívül úgy, mint minden más istenség tiszteletében, itt is a legfőbb és leglényegesebb tartalma a tisztelet nyilvánításával járó szertartásnak — mert hiszen szertartás nélkül nincs és nem is volt soha isteni tisztelet — nem lehetett más, mint művelése, ápolása, fejlesztése és gyakorlása azoknak a dolgoknak, a melyekkel az ember kedvét és jó indulatát keresi a megtiszteltnek. A múzsáknak tehát természetszerűen úgy igyekezett tetszeni, úgy törekedett kegyét keresni az ember, hogy ápolta, művelte, fejlesztette és gyakorolta azokat a tudományokat, művészeteket és mesterségeket, a melyek kedvencei voltak és különös védelme alatt állottak a múzsáknak.

Nem kell tehát körülményesen elősorolnom annak a fejlődésnek a menetét, a mely az eredetileg az isteni tisztelet egy neme érdekében létesült múzeumokat a tudomány és művészet ápolóinak gyűlhelyeivé tette. Az eredeti rendeltetés emléket csak az tartotta fenn, hogy a múzeumok mindig némi kapcsolatban maradtak a múzsák isteni tiszteletére emelt szentélyekkel; templomokkal, de a tiszteletökkel járó vallásos szertartások mindinkább háttérbe szorúl-

tak, mindinkább másodrendű, sőt mellékes jelentőségűekké váltak, holott a fő helyet elfoglalta a tudomány és művészet művelése, ápolása és fejlesztése, a mihez azután nem kellett szerep, hanem kellett tudós és művész, a ki tudott is, akart is a maga szellemi munkájával részt venni és hozzá járulni annak a nagy és nemes feladatnak a megoldásához, a mely az emberiség nemesítését tűzte ki céljául azzal, hogy tudást terjeszt, ennek segítségével értelmiséget ébreszt, igazságot kereső kutatásra és vizsgálódásra buzdít és tanít és így mutatja és egyengeti a tökélyesedésre vezető utat a szellemi és erkölcsi tökély felé.

A hol tudósok és művészek gyűlhelye van, a hol tehát természetszerűen virágzik a tudomány és művészet, ott önkényt fejlődik a tudás vágya. Azokhoz a mesterekhez, a kik hatalmas lángelméjökkel vezérkednek, a közönséges tehetségtől nem is sejtett úton, öntalált módszerekkel, saját eszökkel kigondolt készülékek segítségével szélesebb tért hódítanak és mind mélyebbre ható vizsgálódások eredményeivel a szó szoros értelmében előbbre viszik a tudományt és nemesítik a műzslést azzal, hogy az igazán szépnek ismertető jeleiből szabatos elméleteket és vezérlő szabályokat vonnak el és juttatnak kifejezésre, önkényt csatlakoznak azok az előre törekvő elmék és tehetségek, a melyeknek csak irányadásra, utánozható példákra, könnyű módon elsajátítható alapismeretekre van szükségök, hogy magok is e mesteri tökélyig eljuthassanak. A mesterek így tanítókká lesznek, a kiket tanulni és haladni vágyó tanítványok vesznek körül, a kik utóbb magok is tanítókká fejlődnek és tanítványok további nemzedékei előtt hirdetik az emberiség magatos hivatásának evangeliumait.

Látni való, hogy így a múzeumok átváltoznak iskolákká, a melyekben tanítók és tanulók vállvetve és vetélkedve szolgálják az emberiség tökélyesbedésének szent ügyét annál sikeresebben, mennél kevésbé korlátozzák az igazság keresésére irányuló törekvéseikben és működésükben idegen befolyások, vaskalapos szabályzatok vagy társadalmi és politikai tekintetek bilincsei.

Arra azonban, hogy valaki lelkének és szellemének teljes odaadásával szentelhesse egészen és osztatlanul minden idejét és erejét, már az ó-korban se volt elég az őszinte lelkesedés és a hivatottság buzdító önérzete. Már akkor is tudták, hogy nem igaz bajnoka a

szellemi küzdelmeknek, a ki a tudományban és művészetben csak fejős tehenet keres, de hogy viszont az se küzdhet önzetlenül és csupa nemes becsvágyból az igazság győzedelmeért, a kít anyagi gondok nyomnak, a kinek szegénység miatt nemcsak kenyérért kell dolgoznia, úgy hogy munkája nem mozoghat azon a téren, a mely hajlamának és tehetségének legjobban megfelel, hanem minden lépten-nyomon fennakad azoknak az eszközöknek és anyagoknak a hiánya miatt, a melyekre nélkülözhetetlen szüksége van, azaz, mai felfogás szerint kifejezve: a tudomány és művészet nemes céljai megvalósításában csak az működhetik sikeresen, a kinek anyagi életszükségeiről úgy van gondoskodva, hogy szabadon és önállóan kövéthesse kutató hajlamait, függetlenül és őszinte meggyőződéssel hirdethesse elért eredményeit és megállapított véleményeit a rájuk épített elméletekkel; azonkívül ott kell, hogy legyen készen és keze ügyében, tehát könnyen és kényelmesen hozzá férhetőleg, minden segédeszköz, minden kísérleti anyag és készülék, a melyre kutatásai és tanulmányai közben szüksége van és lehet; és mindehhez még az a zavartalan csend, a mely nélkül az elme nem bír egészen belemélyedni magába és tanulmányaiba.

A nyájas hallgató, a ki szives volt eddig követni elmélkedésemet, azt fogja mondhatni: Ni, ni! Hiszen az a kép, a melyet itt vázoltam, egészen és nagyjában éppen egy legújabbkori tudományegyetem képe!

Csakugyan, kedves hallgatóság, a manapi tudomány-egyetem, és tegyük még hozzá a hivatása magaslatán álló tudós társaság vagy Akadémia az az eszmény, a melynek csirája a múzeum eszméjéből kezdett fejlődni és a mely már igen közel állott a valósuláshoz abban a múzeumban, a melyet e Kr. e. harmadik évszázad első felében Alexandriában alapított és létesített az első Ptolemaeus (Lagi vagy Soter) és a mely mint szeretettel ápolt intézete a Ptolemaeusoknak, fennállott és virágzott egészen a VII-ik évszázig Kr. u., a mikor egyfelől a kereszténység túlhajtott vakbuzgósága, másfelől az Izlam barbársága elpusztította tudományos kincses házat, t. i. gazdag könyvtárát és más tudományos és műgyűjteményeit és földönfutókká tette az ott működött tudósokat és művészeket, a kik csaknem ötszáz évig innen, mint központból, terjesztették azokat a tudományokat és művészeteket, a melyeknek szerencsésen megmen-

tett vagy megmenekült töredékeiből rakta meg a XV-ik százban bekövetkezett újjá-ébredés a modern közművelődés alapjait.

A »*múzeum*« elnevezés ez idő alatt nem ment feledésbe, de más jelentést váltott. Sajátságos, hogy a jelentés e változásában éppen az az oldala a múzeumok működésének kopott el, a mely a szoros értelemben vett tudományterjesztést, a tanítást, vallotta feladatának, s e helyett mind inkább előtérbe jutott az a jelentés, a mely a múzeumokat főleg azoknak a segédeszközöknek gyűjteményeivé tette, a melyek a tudományos vizsgálódásoknál és kutatásoknál az anyagot és a mintákat szolgáltatják, s egyszersmind lerakó helyei azoknak az eredményeknek, a melyeket az egyes nemzedékek örökségül hagytak az utánok következő új nemzedékeknek. Hogy ezek közt első szerep jutott az írásbeli hagyományoknak, a melyek legkönnyebben és legerőteljebben juttatják elmétől elméhez a már megszerzett tudásokat, igen természetes; és csakugyan a legelső, a mit a múzeumok alapítói és létesítői a tervezett intézetek nélkülözhetetlen kellékének tekintettek, és mint ilyet legelőbb létesítettek is, a lehetőségig gazdag könyv- és levéltárak voltak. Ezekhez csatlakoztak aztán sorban mintaszerű műtárgyak, szobrok, festmények, metszett ékkövek gyűjteményei, azután következtek természeti ritkaságok és furcsaságok, és csak legutóljára a természeti tárgyak; utóbb még az emberi ész találmányai, fegyverek, eszközök, gépek s effélék egészítették ki a múzeumok tárházait. Célja pedig ezeknek a gyűjteményeknek igen természetesen nem lehetett más, mint tudomány terjesztése könyvből való tanulás, remek minták utánzása és érzékeltető észlelés útján.

Am ha így, okvetetlenül szükséges volt az egybegyűjtött szellemi kincsek osztályozása, tanulságos és áttekinthető rendszer szerint való elrendezése és felállítása, tervszerű gyarapítása, fentartása és megőrzése, a mely munkákra szakértő férfiak és segédszemélyzet alkalmazása vált szükségessé, még pedig annál inkább, mennél inkább kezdettek a tulajdonképpeni tanintézetek, az iskolák, az akadémiák és az egyetemek mint önálló és független kiváltságos intézetek külön válni. Itt kezdődik aztán az a szokás, hogy a tanintézetek tanszergyűjteményeit is múzeumoknak nevezték, a mely szokás mai napig fentartotta magát.

A mint a tanítók és tanulók külön intézetekbe helyezkedtek

el, a múzeumok megszűntek tulajdonképpi tanintézetek lenni és csupán tudományos gyűjtemények tárházává váltak, a melyeknek az értékesítésére, a felhalmozott anyag feldolgozására és ismertetésére külön munkaerők kellettek. A szellemi munka azonban csak úgy lehet sikeres, ha nem korlátozza és vezényli czéhszabályzat, hanem szabad tért enged minden tehetségnek, hogy a maga hajlamai és módja szerint keresse tudományszomja kielégítését. A múzeumokat tehát, hogy holt kincsek ne legyenek, közintézetekké kellett tenni, a melyek nyitva állanak mindenki számára, a ki bennök tanulmányokat vagy kutatásokat akart végezni. Ilyen önálló tanulmányokra és kutatásokra pedig csak olyanok adhatták magokat, a kik alapvető tanulmányok után az arra valóságot megszerezték.

Igy jutottak aztán a múzeumok ismét érintkezésbe és kapcsolatba a szoros értelemben vett tudományos intézetekkel, az iskolákkal, az egyetemekkel és az u. n. tudós társaságokkal vagy Akadémiákkal. Megért az a meggyőződés, hogy múzeumok csak úgy felelhetnek meg valódi hivatásuknak, ha mellettök és velök kapcsolatban oly tudományos és tudós testületek működnek, a melyek a bennök összehalmozott tudományos anyagot holt kincsből élő és életre való közkinccsé dolgozzák fel.

Túlságos visszaélés volna részemről, ha most a már is igen hosszúra nyult elmélkedésem után részletesen akarnám elmondani a mi erdélyi országos múzeumunk keletkezésének történelmét. Ismételten volt ez már leírva és közzé téve évkönyveinkben és más kiadványainkban. Most, a mikor hazánk és nemzetünk az 1896. évben megünnepelte ezer éves fönnállásának örömmünnepét, olybá tekinthetjük a már nem sokára beköszöntő 1897. évet, mint első évét egy most kezdődő ezer éves második korszaknak. Az idők szakadatlan folyásában semmi sem jelzi azt a határvonalat, a mely a végződő mult korszakot a kezdődő új korszaktól elválasztja, de lelkünk mégis érzi, és önkénytelenül vesz magának időt rá, hogy visszapillantson a multa és tervezgessen a jövőre; vessen számot magával, hogy a multban megfelelt-e a maga hivatásának, megmaradhat-e jövőre is azon az úton, és a mellett az irány mellett, a melyet eddig követett, nem kellene-e azon változtatni, nincs-e pótolni vagy kiegészíteni valója, a mi a kezdődő jövőt közelebb vihetné az eszményi tökélyhez, mint a letűnt multat.

És itt, mélyen tisztelt hallgatóság, a mi múzeum-egyletünk érdekében rá kell mutatnom egyetlen egy homályos pontjára a multunknak, a mely szorgosan int, hogy igenis, van nekünk egy dolgunk, a mely régóta foglalkoztatja sokunknak a gondolkozását és a melyen egy nagyot lendíteni éppen most, a magyar nemzet új millenniuma küszöbén, legjobb és legszebb alkalom kínálkozik.

A kik jelen voltak 1859. november havában a múzeum-egylet alakuló közgyűlésén, igen jól emlékezhetnek, hogy akkor mért kellett nekünk az egylet alapszabályaiba felvennünk azt a cikket, a mely merő ellentétben van a múzeum jól felfogott hivatásával, és a mely azt mondja, hogy a »múzeum-egylet nem követel magának semmi tudós társasági czímet és rangot«.* Hogy is igényelhetett volna magának tudós társasági tekintélyt egy oly testület, a melynek tagja lehetett minden tisztességes ember, a ki évi 5 frt tagdíj fizetésére kötelezte magát? Azon az öntudaton kívül, hogy csekély tehetsége szerint ő is hozzájárult egy közhasznú intézet létesítéséhez, semmi sem jutalmazta meg az áldozatkészségét, még csak az a kicsiny dicsőség se, hogy egy tagsági oklevéllel díszíttesse szobája falát, mert hiszen ez az oklevél is csak azt bizonyította, hogy tulajdonosa évenként 5 frtot fizet be az egylet pénztárába, a mi pedig, valljuk meg őszintén, se nem nagy érdem, se nem nagy dicsőség. Hisz ezt megszerezhetette akárki, a ki évenként tudott 5 frtot áldozni. Tegyük még hozzá, hogy ez az évi 5 frt fizetés csak hamar az első lelkesedés lehülése után alkalmatlan teherre vált sok emberre nézve, mint a hogy a következő meg is mutatta, hogy a kötelezettségi 10 év elteltével, a túlnyomó többség sietett is megmenekülni tőle.

És a mikor 1867-ben megszűnt az a lidércznyomás, a mely az egylet szabad mozgását bénította és fejlődésének útját állotta, mi vonzotta volna a tudományos foglalkozású embert abba az egyesületbe, a melynek a tagsága még csak arra se jogosította, hogy magát tudósnek mondhassa; a melynek a tagsága azt se tanúsította, hogy valódi tudósok bármely kicsiny köre tudományos

* Az 1859-ben megállapított alapszabály 4. §-ke így szól: »A Múzeum-egylet magának semmi tudós társasági rangot vagy tekintélyt nem fog követelni stb«. Az 1883-ban módosított új szerkezetben ez a § nincs meg.

érdemei elismerésével méltónak találta arra, hogy szabad választás útján a maga tagjává avassa?

De bekövetkezett 1872-ben a kolozsvári tudományos-egyetem felállítására. Hogy ez új intézmény létesítésében milyen tényező volt a múzeum és a múzeum-egylet, ezt itt apróra előadni felesleges. Élő bizonyossága az a szerződés, a mely 1872-ben létre jött az állam és a múzeum-egylet közt, és megvetette az alapját annak a viszonynak, a mely a múzeumot kapcsolatba hozta a tud.-egyetemmel. Kétségen kívül ez a viszony, noha azóta meglehetősen fejlődött, meglehetősen laza és bizonyos tekintetben, mondhatni, egészen magán természetű, a mennyiben az egyetemi tanároknak, a hivatott tudósoknak, szabad tetszésére van bízva, akarnak-e tagjai lenni a múzeum egyletnek, vagy sem. Még azok is, a kik a szerződés értelmében hivatalból tagjai a múzeum-egylet igazgató választmányának, nem kötelesek az egylet tagjainak lenni. Pedig a hazai tudomány és a nemzeti köznevelés nagy érdeke vala, hogy valamennyien legyenek rendes tagjai az egyletnek és úgy szólván hódítsák meg azt a munkatért, a melyet a múzeum gyűjteményeiben meglevő anyag nyithat munkásságuknak. Méltó elismeréssel adózunk azoknak, a kik így fogták fel a magok hivatását, s a kiknek a száma tetemesen szaporodott, a mióta 1883-ban megalakítottuk a szakosztályokat oly csaknem merőben önálló szervezettel, hogy mindenik szakosztály csaknem úgy tekinthette magát, mint egy egészen önálló és független testület. Meg is volt ennek az üdvös eredménye. A szakosztályok működését tükröző kiadványok méltó önértékeléssel sorakozhatnak akármely tudományos testület kiadványai közé és napról napra több tért hódítanak a bel- és külföldi tudós világ küzdterén! Jó úton vagyunk tehát, helyes irányt követünk, de még hiányzik a betetőző lépés, és ennek a meglételére soha alkalmasabb időpontot nem találhatunk, mint éppen a mostanit, nemzetünk életében a második millennium kezdetét.

Ez a lépés pedig szerény véleményem szerint a »kolozsvári tudós társaság« megalakítása.

Azt hiszem ez az eszme sokunk gondolatában és elméjében meg van már érlelve arra, hogy a kivitelhez foghassunk. Nem fogom igénybe venni tisztelt hallgatóim már is kifáradt türelmét arra, hogy elmondjam, miért követelik úgy anyagi tekintetek mint szel-

lemi szükségek ennek a lépésnek a megtételét; arra se terjeszkedem ki, hogy milyen szervezetűnek képzelem én ennek a tudós társaságnak a testületét; csak egy óhajtasom van. Ennek a tudós társaságnak csak olyan emberek lehessenek tagjai, a kik tudományos működésökkel számot tevő érdemeket már megszereztek és a kik nem tagdíj fizetéssel, hanem a tudós társaság szabad választásából nyilvánuló közelismerés ajánlatával fognak a társaságba jutni, a pajtáskodás lehető kizárásával. Ily módon a tagság és a róla szóló oklevél oly kitüntetéssé lesz, a mely a választottnak emeli az öntudatát, az előre törekvő ifjú tudósnak ösztönzi a becsvágyát, de még a meglett tudós előtt is úgy fog ott állani mint egy köztisztelettel járó czím, a melynek elnyerésére pályázni minden tekintetben érdemes.

Mi módon fogjuk megvalósítani ezt az eszmét, e pillanatban nem tudnám megmondani. Hogy sok és sokféle nehézség és akadály fog útjába állani, bizonyosan tudom. De ha visszagondolok azokra az állapotokra és körülményekre, a melyek közt maga a múzeum-egylet létesült, bátran merem ide alkalmazni egyletünk nagy alapítójának, a felejthetetlen gróf Mikó Imrének a kedvencz jelmondatát: »Peragit tranquilla potestas, quod violenta nequit.« Legyen erős és czéltudatos akarat, legyen őszinte kitartás és a vállalat sikerülni fog, sikerülnie kell hazai tudományosságunk és nemzeti közmívelődésünk nagyobb dicsőségére, és akkor múzeum-egyletünk büszke önérzettel fog dicsekedhetni vele, hogy e mai napon oly millennáris nemzeti emlékek tette le alapját, a mely pirulás nélkül nem mint utolsó fog sorakozhatni ennek a dicsőséges 1896-ik jubiláris évnek alkotásai közé.

FINÁLY HENRIK.

A „Siculicidium“ utójátéka.

Az 1791. évi törvények november 28-án szentesítettén, azokat az akkor szokásban volt hosszadalmas úton, ítélőmesteri felügyelet alatt kinyomatták, újra átvizsgálták s nagy nehezen kihirdették.

A XII-ik t.-czikk örökre emlékezetes marad a Székelyföldre nemcsak azért, hogy a szabad tanácskozási jogot szabályozta és a határozási hatáskört visszaállította, hanem főleg azért, hogy ebben van letéve alapja azon jogok összességének, melyek az önkormányzat lehető teljességéhez megkívántattak. Itt kezd kidomborodni a a székelyföldi törvényhatóságok már-már elmosódott látképe a praetoriális épületekben, az ezekben elhelyezett levéltárakban, a hivatalos órák beállításában, a negyedéves girás gyűlések rendszeresítésében, tiszti személyzet megválasztásában, követek küldésében s azok részére feltékenyen összeállított utasítás adásban, tanácskozási sorrendben stb. stb. oly részletes körvonalakban, hogy abból még csak a vármegyei hajdú tipikus alakja sem hiányzott. Az a törvényczikk a maga tömör négy pontjában sokkal többet felölelt, mint a mi mostani 96 §-sos vármegyei törvényünk, s az önkormányzati jog tiszteletben tartásának mindig csillogó gyöngye marad.

Nem csoda tehát, ha Sándor Mihály és László Elek csíkszéki követek az állapotokat oly rózsás színben látták, hogy midőn beszámoltak, az 1764-ben felerőszakolt katonáskodás alóli menekülésre az időt elérkezettnek látták; s minthogy ezt a meggyőződésüket Dávid Mózes uram, Csík-Szereda város követe is tehetségéhez mérten támogatta: már az 1794 november havára összehívott országgyűlés követi utasításába felvették a rendek a székely katonáskodás eltörlését, s az 1764 előtti állapotok teljes visszaállítását.

Okot adott erre a katonaköteles lófő (primipilus) és gyalogos (pixidarius) renden levők állandó panaszkodása mellett, az ezred

tisztjeinek mindinkább terjeszkedő követelése, s az ebből támadt kiegyenlíthetetlen surlódás; mert daczára annak, hogy 1759-ben évenként 160,000 frttal határozottatott megváltatni a katonaság részére teljesítendő természetbeni szolgálmányok értéke: az erdélyi főhadvezérség az első és második székely ezredek tisztjei részére, helybe szállítandó ingyen tűzifa használatot rendelt és pedig:

1. Ezredes részére	63 öl	10. Zászlótartó részére	13 $\frac{1}{2}$ öl
2. Órnagy »	54 »	11. Börtönmester »	36 »
3. Szállásmester részére	36 »	12. Puskaműves »	13 $\frac{1}{2}$ »
4. Hadbíró »	27 »	13. Százados »	45 »
5. Ezred-káplán »	22 $\frac{1}{2}$ »	14. Főhadnagy »	36 »
6. Sebész »	22 $\frac{1}{2}$ »	15. Hadnagy »	36 »
7. Számtiszt »	22 $\frac{1}{2}$ »	16. Örmester »	18 »
8. Trombitás »	13 $\frac{1}{2}$ »	17. Irnok »	13 $\frac{1}{2}$ »
9. Borbély »	13 $\frac{1}{2}$ »	18. Káplár »	13 $\frac{1}{2}$ »

Ez, tekintve, hogy e létszám a gyalogság és huszárságnál állandóan legalább is háromszoros volt, évenként 1633 $\frac{1}{2}$ öl rop-pant mennyiségű kemény tűzifát tett ki.

Okot adott tovább az, hogy a tölgyesi, gyimesi, pricsketői és úzi szorosok őrségei részére nagy számú állandó igás és tenyeres napszámosról kellett gondoskodni s ezek részére szigorúan alkalmaztatott a 6141/793. sz. főkormányszéki kormányrendeletben meg-állapított napszám-ár, egy négyökrös szekér után 40 kr. s egy férfi-napszám után 22 kr. oly megszorítással, hogy a ki többet kérne vagy venne, kivánsága 12 pálcaütéssel elégíttessék ki, a hol pedig a helyi szokás szerint annál kevesebb jár, az semmi esetre felebb ne emeltessék.

Emelte az elégedetlenséget az érintett szorosok őrségei részére szolgáló kényszerű mézarszék-tartás s ennél az az absolut hatalom, hogy a katonatisztek a hús árát tetszés szerint szabályozhatták, valamint hogy e szorosokban az erődítmények folytonos változta-tása az iga-erőt teljesen elvonta a mezei munkától. Szóval Bukow utódai tehetségük szerint kihasználták a mádéfalvi véres siker előnyeit.

Ily előzmények után csaknem kényszerülve voltak a csiki és háromszéki követek s a főkirálybírák minden lehető eszközt fel-használni arra nézve, hogy a tűrhetetlen állapotokon valami vál-toztatás tétessék és sikerült is a főkormányszéktől előlegesen kiesz-

közölni egy tervezetet, melynek lényege volt a katonáskodási rendszer fenntartása mellett a két privilegiatus székely-rend politikai jogainak fenntartása s a katonatisztek befolyásától mentes független szabad gyakorlása.

Midőn a követek 1795. ápril havában ezt az úgynevezett planumot nagy örömmel meghozták, az első székely gyalogezred (a csiki) ezredese, báró Sajfertitz, az alárendelt idegen származású tisztekkel rögtön ellenakna-készítéshez fogott; hadi szemlék ürügye alatt a katonáskodó székelységet a századok helyére összevonta s ott nyilatkozatokat íratott alá, hogy a két katona-rend az állapotokkal teljesen meg van elégedve, azon nem kíván semmi változtatást s kik az ellenkezőkről informáltak a főkormányszéket, az ő meghallgatásuk és megbízásaik nélkül tették azt stb. stb.

Az értelmesebb rész csakhamar észrevette a csejt, kezdette megtagadni a nyilatkozatok aláírását; mikor aztán előbb szép szóval, ígérettel, biztatással, azután főbelövással való fenyegetéssel, vasra veréssel, börtönnel gyűjtöttek űrlapokra aláírásokat. De mint-hogy szt.-imrei Ilyés József prokátor és Balló József assessor kéz alatt felvilágosították a székelységet, kevés eredménye lett az erőszaknak. Ekkor első sorban e két hazafias gondolkozású egyént szólították fel az űrlapok aláírására, minthogy ők is a primipilus osztályhoz tartoztak; de ezek kinyilatkoztatták, hogy míg tudokra nem adatik, miért kelljen subscribálni, addig nem subscribálnak »albát« s mikor a cél nyiltan megmondott, indignálódva jelentették ki: »hogy e nemes ország plánuma ellen nem subscribálnak, hanem ahhoz ragaszkodnak«. Erre aztán mint »a közönséges csendesség felbontására, a király és a haza ellen törekvő bűnösök« egyszerűen elfogattak és a csik-szeredai vár tömlöczébe hurczoltattak.

Az idegen tisztek e vakmerő ténye lázas izgatottságba hozta az amúgy is felzaklatott kedélyeket. Bíró Gábor főtiszt május 11-re sürgősen összehívta a girás gyűlést, arra a katonáskodó székelységet is berendelte; de Sajfertitz és emberei főbelövés terhe alatt tartották vissza a katona családokat. Mintán Bíró Gábor személyesen érintkezett az ezred tisztikarával, nagy nehezen arra a megállapodásra jutottak, hogy egy tiszt ellenörködése mellett a megjelenést elnézik. Ennek következtében ugyanazon hó 22-ére a gyűlés újból összehívatott, s azon a székelység szokatlan nagy számban meg-

jelent; de midőn az ellenörködésre kiküldött Bors Gáspár főhadnagyot észre vették, bár nagyobb résznek jó barátja és megyebeli birtokos is volt, a rendek annyira kikeltek ellene, hogy jónak látta minden tétozás nélkül onnan sürgősen eltávozni. Ezután egyhangúlag elhatározták az 1764 előtti állapotok visszaállításának sürgetését, egyszersmind a tisztikar eljárása ellen s az elfogottak érdekében egy tiltakozó feliratot szövegeztek s ahhoz egy vérmes ellennyilatkozatot csatoltak, melyet Alfaluból 76, Csomafalváról 43, Ujfaluból 108, Szárhegyről 77, Remetéről 124, Kilyénfalvából 60, Kászon-Ujfaluból 50, Jakabfalváról 48, Impérből 43, Altizből 40, Feltizből 23 katonáskodó székely írt alá. Ezekon kívül aláírták azt a megyebeli összes községek bírái és jegyzői s nagyobb részt esküdtei is az egész község nevében és képében, kijelentvén, »hogy azon írásoknak, melyek az itten való katonatiszteink által eddig vagy ezután is akár erőszakkal, akár ígéretekkel valakiktől ellenünk hírünk és akaratumkon kívül adattak vagy adattatnának, megerőtlenítésére mindnyájan nevünket subscribáljuk«.

A felirat szövegét Kovács Ferencz akkori főjegyző fogalmazta, s bár elég erélyes hangon volt tartva, a maga lábán járni szerető Bíró Gábor főkirálybíró sajátkezüleg azt annyira kidomborította, hogy az alázatos felterjesztésekhez szokott főkormányshéknél méltán okozhatott meglepetést. Emellett pedig ugyanő, az elfogottak személyében, az egész nemzet sérelmét látván, a magyar vármegyék, a többi székely székek universitásai s a szász nemzet értesítése mellett, az egész ország segedelmét jónak látta felkeresni.

Midőn a felirat a kormányshékhez felérkezett, lett nagy lótasfutás. Nyoma van, hogy minden apparatus mozgásba hozott. Legelőbb is a szegény Bors Gáspár helyzetetett át messze idegenbe más ezredhez, a miért elég gyáva volt a gyűlésből eltávozni. Azután Ilyés József és Balló József ellen vezetettett egy képtelen szigorú vizsgálat közcsendháborítás s a felsőbbség elleni izgatás miatt a vizsgálati fogság fentartásával; mi közben mindazon székely katonák, kikről gyanú volt, hogy az általuk tartott összejöveteleken megfordultak, kérlelhetetlenül bebörtönöztettek: szóval az 1764-ki tények ismétlődtek, a vérontás kivételével. Az inelyta universitas pedig julius 9-ről 3690. sz. alatt kapott egy ilyen hangú decretumot: »Szent Iván havának 22 én tartott girás shékéről ide telküldött jelentésekre

kegyelmeteknek, nem lehetett hogy ezen királyi főigazgató tanács nagyon meg ne induljon, látván abból nem kevés megilletődéssel és kedvetlenséggel, hogy kegyelmek megfelejtkezvén arról, hogy katonai jurisdictiot illető, vagy abból származó dolgokba beleavatkozni nemcsak a gyakor izben kiadott rendeletekkel, hanem a jó renddel is ellenkező és gyakorta kedvetlen és félelmes következéseket szülhető dolog volna« stb. stb. (ily hangon tartva két tömött oldalon); »mindezekre nézve tehát fennebb említett hibás és feddésre méltó cselekedetek kegyelmeteknek hibaúl tétetvén ki, intetnek, hogy az egész hazához és tulajdon nemzetjekhez való köteleességeket jobb és illendőbb úton és módon teljesítsék, a tett hibás lépéseket, minden abból származható történeteknek és rossz következeseknek terhe kegyelmteken maradván, jóvá tegyék és magokot ide hátrébb az eféle megfontolatlan cselekedektől szorgalmatosan óvják« stb. stb. Aláírva Gr. Bánffy s. k., Wolfgangus Cserei s. k.

Az inelyta universitas három hosszú oldalon dorgáltatott meg a nélkül, hogy a kérdés érdemére bárcsak valami távoli válasz adatott volna, s hogy abból Biró Gábor főkirálybírónak is kijutott elnöki úton, kétséget nem szenved, mert azután Kovács Ferencz főnotárius uram fogalmazványait nem volt kedve többé kicorrigálni.

Hogy mi volt oka a rögtöni vitorla változásnak, kinyomozni nem sikerült, mert egy felirat bármi éles hangon tartatott is, nem vonhatta maga után egy nemzetnek adott ígéret agyon hallgatását.

Lehet, hogy a napoleoni hadjáratok a kérdésnek más irányt adtak; annyi tény, hogy többé nem bolygatta senki az 1764-ben megállapított székely katonáskodási szervezetet s csak az 53 év múlva bekövetkezett országos események oldották meg azt véglegesen.

(Csík-Szeredán.)

BECZE ANTAL.

A kolozsvári „Báthory-ház“ legendája.

A hajdani »kincses« Kolozsvár régi épületei évről-évre pusztúlnak s a modern igényeknek megfelelő házakká alakúlnak át.

Az ifjabb nemzedék már csak hírből ismeri az egykori bástyás kapukat, a város falaiból még itt-ott daczol az enyészettel egy-egy kőfal-részlet, a bástyatornyokból mindössze egy-kettőt ki-mélték meg az erőszakos elmúlástól, de nem a lassú enyészettől. A kegyelet őrzi, de csak a kegyelem tartja még, Kolozsvár leghíresebb szülötte Mátyás király gerendákkal megtámogatott születési házát s az 1606-ban megnyilatkozott kegyelet, mely Bocskai szülő-házát emléktáblával jelölte meg, protegálja ezt a házat is a lebontástól s tette lehetővé Kolozsvár városának millenniumi ünnepi határozatát, hogy ezt a házat újabban is emléktáblával jelöli meg (a mit különben már 300 évvel ezelőtt megtettek a nálunk kegyeletesebb elődök). Szóval ütött a 12 óra arra nézve, hogy ha a régi Kolozsvárból még valamit látni s talán megmenteni akarunk, vagy az enyészettől, vagy legalább a feledéstől: nyissuk ki a szemünket, nézzünk körül, emlékezzünk és emlékeztessünk másokat is a régiekről, mert maoholnap azt látjuk, hogy a régiből semmit sem látunk s még hírmondónak sem marad egy-két kődarab, a mely arról régélne, hogy itt hajdan más élet volt.

Kolozsvár régi, külsőleg már átalakított házaiban járva, a figyelmes szemlélő szeme gyakorta akad meg egy-egy műizléssel faragott és díszített régi ajtó- vagy ablak-párkányon, ezimeren, a tulajdonosok és műfaragók nevét jelző monogramon, melyek architektonikus szépsége és műbecse azt mutatja, hogy itt a XVI. évszáz folyamán az építő, főkép a kőfaragó művészet a fejlettség és műizlés magas fokán állott, s hogy az olasz renaissance stýlnak e nemben nagyszerű emlékei voltak és lappanganak máig is váro-

sunkban, melyeket érdemes valahára felfedeznünk, megbecsülnünk és a teljes elpusztulástól megmentenünk.

Valóban, Kolozsvár műtörténeti szempontból valóságos terra incognita. Mindössze a piaczi főtemplom, a XV. század elején épült szt. Mihály székesegyház és a belfarkas utczai Mátyás-templom az, a melyekkel behatóbban foglalkoztak szakértő műtörténészek (főkép dr. Eszterházy János gróf); a kolozsvári házakkal szemben a multak becses emlékei iránt érzett kegyelet eddigelé nagyon kevésé nyilvánult.

De nem czélom Kolozsvár műtörténeti emlékeiről értekezni, hagyom ezt nálamnál avatottabb szakemberre s áttérek kitűzött czélomra, az u. n. „*Báthory ház*“ történetének, helyesebben legendájának megvilágítására.

I.

Kolozsvár piacának keleti során a mai Szathmáry-házat hagyományosan *Báthory-háznak* nevezik. Honnan eredt e hagyomány? — azzal manapság senki sincs tisztában. A közhiedelem az, hogy az valaha (a XVI. század végén) a Báthory fejedelmeké volt, s hogy Báthory Zsigmond annak az ablakából nézte 1594-ben minisztereinek, tanácsurainak lefejeztetését.

Vannak, a kik mindezt kétségbe vonják s azt tartják, hogy a Báthory-ház legendája egyszerűen br. Jósika Miklós »Abafi« című regénye után keletkezett, a ki poetai licentiával ezt a házat, mint fejedelmi házat szerepelteti az 1594. politikai gyilkosság leírásánál.

Nézzük meg, mit mondanak a legújabb történetírók, először is *Jakab Elek*, Kolozsvár monographusa.

Báthory István erdélyi vajda 1573. tavaszán Kolozsvárra akar jönni s meghagyja a városnak, hogy neki alkalmas *szállást* készítsenek.¹

Jakab E. ezt a megjegyzést teszi hozzá: »Ez tanúság arra is,

¹ Megjegyzem, hogy a levél 1571-re tett keltezésében (a *Jakab E.* kiadásában Oktl. II—III. k., 92. l.) hibának kell lenni, mert 1571. márcz. 17. (II. János király halála után három nappal) Báthory István nem írhatta magát »vajdá«-nak, mikor azzá csak máj. 25-én választották. Valószínűleg 1573-ból kelt a levél, a honnan *J. E.* a fejedelem szállására kiadott városi költségeket is közli (II. k., 221. l.)

hogy a *Báthory-ház* későbbben épült. Közgyűlési végzések s 1573-iki számadások igazolják ezt: A fejedelem szállásán levő szolgáltnak ajándékba 2 frt 54 p. A fejedelem konyhája megigazitásáért és a portásnak 9 frt 25 p. Még van egy közgyűlési végzés 1575. szept. 11-ről, melyben a fejedelem közeledő megérkezése okából a város istállója megigazitását rendelték. Ezek mind *rendelt szállásra*, nem *saját házra* mutatnak — mondja Jakab Elek.

Az utóbbi következtetésben igazat adunk neki, de hogy az u. n. »Báthory-ház a főtéren későbbben épült« volna, annak ellent mondanak a mai Szathmáry-házon Jakab Elek által is közölt 1534., 1534., 1536., 1541. egykorú, kőbemetszett évszámok.¹

Alább Jakab Elek az 1594. politikai gyilkosság elbeszélésénél ezeket mondja: »A fejedelem gyakran kiment Monostorra a jezsuitákhoz. Ez (t. i. a Monostor) volt *az erdélyi fejedelmeknek, midőn Kolozsvárratt voltak, szállásul kijelölve.*«² Ez is tévedés, melyet előbbi (Báthory István 1573. és 1575. kolozsvári látogatásáról és rendelt szállásáról szóló) adatai épűgy, mint az alábbiak és az én később felsorolandó bizonyítékaim is megezáfolnak.

Azt mondja J. E. egy fellappal alább: »Az udvari drabantokat a *fejedelmi palota* környékében (a városban) osztották szét.« »A tanácsurak reggel 9 órára a fejedelemhez rendeltettek, hogy őt Kolozsvárról Monostorra misére kövessék.« Összegyülekezvén a fejedelemnél, elfogattak s „*a fejedelmi házba*“ (a *Szathmáry-ház* a főtéren) — mondja Jakab Elek — zárattak el.«³ »A kivégzést a kolozsvári piacon, szemben a *fejedelem palotájával*, az u. n. *Rázsa-ház* előtt állított verpadon egy szegedi cigány hajtotta végre a kolozsvári bírótól elkért pallossal.« »A fejedelem *ablakából* nézte végig a rettenetes jelenetet.«⁴

¹ Jakab Elek ugyan azt adja címűl »Kolozsvár története világosító képei« kötetében a közölt rajzoknak, hogy »a Báthory-ház *déli szomszédja* homlokzatán levő ablakdíszítések s felíratok.« De ezek a felíratok a *Szathmáry-házon* voltak (még egy évvel ezelőtt, most az Erdélyi Múzeum birtokában) s J. E. Kolozsvár története szövegében ő maga is ezt nevezi Báthory-háznak.

² Kolozsvár története II. k., 296. l.

³ Kolozsvár története II. k., 297. l.

⁴ Kolozsvár története II. k., 298. l.

Jakab Elek tehát azt hiszi, hogy Báthory István fejedelemnek 1573—75-ben még nem volt háza Kolozsvárt (és ez tény is!) s hogy az ú. n. Báthory-ház később épült volna 1575. és 1594. közt (a mi tévedés!); végül hogy ez (a mai Szathmáry-ház) 1594-ben a Báthory Zsigmond fejedelem palotája lett volna (a mi, mint alább látandjuk, szintén téves hiedelem!)¹

Szilágyi Sándor Erdély történetében a kolozsvári „*fejedelmi palotát*“ emlegeti, de nem mondja, melyik házat érti alatta.

Kővári László Erdély történetében az 1594. politikai gyilkosság elbeszélésénél csupán »*fejedelmi szállás*«-ról, »*fejedelmi lak*«-ról beszél, anélkül, hogy azt közelebről meghatározná.²

Én »*Kovacsóczy Farkas*« életrajzában szintén csak »*fejedelmi szállást*« és »*lakot*« írtam, nem látván igazolva, hogy a Báthoryaknak Kolozsvárt *saját házuk* lett volna.³ Azért mondom, hogy »a város piacán, a fejedelem *szállásával*, az ú. n. »*Báthory-ház*«-zal szemben fölállították a vérpadot« stb.⁴

A mostani történetíróktól tehát biztos értesülést nem nyerhetvén: meg kell néznünk, mit mondanak az egykorúak erről a mesés hírű kolozsvári házról? Nekik tudniok kellett, volt-e a Báthory-fejedelmeknek háza Kolozsvárt, avagy nem s ha volt, elárulják talán azt is, melyik volt az?

Az egykorú történetírónak, *Szamosközy* Istvánnak története 1594-ről elveszett. Aprólékos följegyzései között ezeket mondja: »Báthory Boldizsár (1594.) a fejedelem szállására száll bé az feleségivel, a később lefejezett Kendy Sándor leányával«. (IV. k. 37. l.)

A fejedelemnek tehát *állandó szállása* kellett legyen a városban, ha még az ő távollétében is oda szállhat unokabátyja.

Tovább azt mondja: »az urak az alsó házban *az fejedelem szállásán* voltak fogva«. (IV. 42.) Geszti Ferencz adta a tanácsot, hogy »misére menjen a fejedelem és mikor visszajőnek és beszélanak, akkor fogdossa meg az fejedelem őket (t. i. a halálra kiszemelt tanácsurakat) *az szállás előtt*«. (IV. 44.)

¹ Alább is írja (II. 353.), hogy »a Báthoriaknak háza volt Kolozsvárott«. »A városban katonaság sorfalat képezett a kaputól a fejedelem házáig«. (II. 354.)

² Erdély története IV. k. 57. l.

³ A M. Tört. Életrajzokban VII. k. Kovacsóczy Farkas 123—124. l.

⁴ U. ott 127. l.

Alább ugyan azt mondja Szamosközy, hogy »vasárnap 8 óra-kor fogák meg ugyan az *fejedelem házában* Kendy Sándort, Báthory Boldizsárt, Kovacsóczy Farkast« stb. (IV. 45.). De hogy a *ház* alatt itt nem saját *házat* kell érteni, hanem inkább (mint azt ma-napság is mondják így) *szobát*, mutatja az, hogy ugyanott azt is mondja, hogy »az belső *házban* (t. i. szobában), az hol az urak valának, fogtatni kezdi az urakat és ezeket rekesztették az deszkás *házban*. Az mely éjjel fejeket szedték az uraknak, Bocskai Istvánt hozzájuk küldötte Báthory Zsigmond, kihívatta az ajtó eleiben őket, az mely *házban* (t. i. szobában) voltak«. (IV. 45.)

Végül »az fejedelem *szállásáról* az ó-várban az toronyban vivék őket«. (IV. 46.)

Szamosközy tehát nem tud a fejedelem *házáról*, csupán *szállásáról*.

A későbbi *Bethlen* Farkas is, a ki az egykorú Szamosközy történetét írta át, többnyire »*hospitium* vajvodae«-t, tehát szintén *szállást* ír, bár egy ízben ő is *domum vaivodae*«-t, másutt »*palatium* vaivodae«-t említ, de közben többször ismét csak *hospitium*-ot.¹

Hogy melyik házban lett légyen az a fejedelmi szállás, a hol a tanács-urak elfogattak: az az egykorú történetírók tudósításából nem világlik ki, mindössze annyit tudunk meg tőlük, hogy a város főterén, t. i. piacz-során állott valahol az a ház. Hogy a fejedelem kivégeztetéseket ablakából nézte, azt sem Szamosközy, sem *Bethlen* nem mondják.

II.

Három évvel ezelőtt az Erdélyi Kárpát-Egyesület kolozsmegyei osztálya elhatározta, hogy mozgalmat indít meg Kolozsvár történeti nevezetességű házai megjelölésére, a mint azt Budavárában a M. Tud. Akadémia megtette a 60-as években.

Első sorban természetesen a fejedelmek emlékeivel összekötött házakra gondoltunk.

Kolozsvár legnagyobb szülőtte, Mátyás király szülőháza 500 év múlva, méltó utódja kezdeményezésére emléktáblával immár megjelöltetett.

¹ *Bethlen* Farkas: *Historia Transilvaniae* III. k. 461—463. és 467—470. ll.

A második fejedelmi ház, Bocskai István ó-vári szülőháza, még a nagy fejedelem halála évében, 1606-ban megjelöltetett a maig is meglévő emléktáblákkal.

A hagyomány egy harmadik fejedelmi házról, az ú. n. »Báthory-ház«-ról is emlékeztet, a Kárpát-Egylet legelőbb is ennek a hagyománynak történeti igazolását s ha ez sikerül, a ház emléktáblával megjelölését tűzte ki kegyelete céljául.

Alig nyilvánult azonban ez az óhajtat, már is tiltakozó hang emelkedett egyik helybeli napi lapunk két vezércikkében, a mely kétségbe vonta ennek a háznak historiai érdekességét s azt kérdezte, hogy »ki és minő elfogadható bizonyítékkal tudja kimutatni, hogy ez a ház csakugyan Báthory háza, tehát *fejedelmi lak* volt? Ám, a ki tud ilyet, mutasson rá. Nézetünk szerint a mozgalom megindítóit Jósika Miklós »Abafi«-ja s illetőleg az abban ezen házra s illetőleg a szomszédjára vonatkozólag elbeszélt adatok téveszthették meg«. Ez az első vezércikk veleje.¹

A második ezzel kezdődik: »Hogy az állítólagos Báthory-féle háznak emléktáblával való megjelölését tervezők előtt minő elfogadható historiai adatok állanak arra nézve, hogy azok alapján megállapítható legyen e háznak történeti jelentősége — azt valóban nem tudjuk elgondolni. Mi azonban arra igen is tudunk adatokat, hogy az a ház . . . *nem volt fejedelmi lak*«. S hivatkozik Kővári Lászlóra, a ki Erdély építészeti emlékeiben nem említi s Jakab Elekre, hogy »szerinte a Kolozsvárra jövő fejedelmek szállásául az időben a Kolozsmonostoron lévő jezsuita kolostor volt kijelölve.«²

A Kárpát-Egyletben az emléktábla eszméjét én vetvén fel, felhíva éreztem magamat az ellenvetésekre megfelelni. S kimutattam az akkor még XVI. sz. formájában fennállott Szathmáry-háznak műtörténeti becsét és jellegét, másodszer azt, hogy a fejedelmeknek, midőn Kolozsvárra jöttek országgyűlésre, vagy egyéb célból, a városban volt szállásuk, nem Monostoron, s harmadszor, hogy Báthory Zsigmond 1594-ben valamelyik piaczi házban volt szállva, ott fogatta és záratta el tanácsurait s a Kendyeket onnan vitték a vérpadra. Itt fogadta 1599-ben Báthory Zsigmond a török és

¹ »Ellenzék« 1833. febr. 14. sz.

² »Ellenzék« 1892. febr. 15.

moldvai követséget s a török csausznak a negyedik szobáig ment elibe s bevezette belső lakosztályába. (Tehát legalább is 4 szobája volt). Kimutattam azt is, hogy az egykorú (kétségtelen hitelű levéltári) adatok erősen ráillenek a Szathmáry-házra, melyet a hagyomány egykori fejedelmi laknak tart.

Végdredményül constatáltam, hogy ha nem tudjuk is határozottan megjelölni, hogy melyik házban laktak Kolozsvárt a Báthoryak; annyi bizonyos, hogy többször tartózkodtak a városban és rendszeren valamelyik főtéri házban tartottak szállást.¹

Névtelen ellenfelem nem hagyta magát meggyőzni a felhozott adatok által s válaszában kijelentette, hogy »a valószínűséget majdnem kizártnak lehet tekinteni, hogy később talán még is csak található valaki a Báthory-házat illetőleg valamely pozitív historiai adatra.« Ez »legalább is valószínűtlen — úgymond — és én alig hiszem, hogy egyhamar akadjon történetbuvár, a ki ez ügyben több sikerrel kutathasson elfogadható adatok után, mint a mily kevés szerencsével dicsekedhetnek e kérdésben azok, kik a kutatás munkáját eddig végezték, még pedig kétségbevonhatlan gondosság és lelkiismeretességgel.«²

Én nem voltam ilyen kishitű, nem tartottam annyira valószínűtlennek a pozitív adat találását s elkezdtem kutatni a városi levéltárban. S törekvésemet csakhamar siker koronázta.

A városi levéltár számadáskönyveit, jegyzőkönyveit átnézvén, a XVI. század végéről ilyen adatokat találtam:

Rózsás János Kolozsvár városi gazda (vagy mint akkor mondták »sáfár polgár«) 1595. számadás könyvében ez olvasható:

»Ao. 1595. 23 Julii urunknak (t. i. a fejedelemnek) asszonyunktól megtértében a legatus püspökkel (t. i. pápai követtel) együtt, *szállván urunk Kakas Andrásnénál*, gazdálkodtam 23. die vacsorán, 24 die felestökömön (reggelin) ez szerint két konyhára«:³ (Elősorolja, hogy mit adtak fel és mennyit költöttek a fejedelem asztalára).

Ez akkor történik, midőn Báthory Zsigmond fejedelem Grác-

¹ Ellenzék 1893. febr. 17. 18. sz.

² Ellenzék 1893. febr. 21. sz.

³ Ao 1595. Diversa et varia erogatio a dispensatore ac cive Johanne Rozas facta« a Kolozsvár városi levéltárban.

ból Erdélybe jövő menyasszonya Mária Krisztina elibe utazik Erdély határára, Szathmárra, Carillo Alfonz pápai követtel együtt s visszatérő útjokban Kolozsvárt töltik a jul. 23. és 24. közti éjszakát.

A következő év végén (bizonyára közben is az 1596. tavaszi kolozsvári országgyűlés alatt) a fejedelem húzamosabb ideig tartózkodott Kolozsvárt, mert az 1596. és 1597. városi számadásokból az tűnik ki, hogy 1596. decz. 29-ikétől 1697. jan. 3-áig *Kakas István* vendégli az ő házában megszállott fejedelmet és vele Carillo Alfonz »olasz pispék« pápai követet, a midőn is »42 ejtel (iteze) fő édes borokat« (asszút) ittak meg, — bizonyára kíséretükkel együtt.

Ugyanakkor és ugyanott a Kakas István házában lévő fejedelmi szálláson »négy helyütt tüzeltek« a város költségén.¹

Nemcsak a fejedelem, a fejedelemasszony is megfordul ezen a szálláson. Midőn Báthory Zsigmond lemond az erdélyi fejedelemségről s Mária Krisztina fejedelemné veszi át a kormányzást: 1598. tavaszán Kővárból, a hol addig férjétől elválva mintegy száműzetésben élt, Gyulafehérvárra utazik s útközben Kolozsvárt ő is csak *Kakas István házában* szállott meg, ott vendégelte őt a város és kedvelt hive és titkára, Kakas István.

Mindezek az adatok azt mutatják, hogy a fejedelmek a XVI. sz. utolsó tizedében, midőn Kolozsvárt tartózkodnak, több ízben a *Kakas-házban* szállanak meg.

De hol és melyik volt ez a *Kakas ház*? Erre nézve a városi levéltárban útbaigazító adalékot sehogy sem találhattam.

Azt tudtam, hogy Kakas István ebben az időben Kolozsvárt egyik legelőbbkelő s legvagyonosabb polgára, a Báthoryak kedvelt hive, több ízben külföldre küldött követe, kit miveltsége és nyelvismerete a diplomata szolgálatra kiválóan alkalmassá tett. Atyja *Kakas András* II. János király és erdélyi fejedelem kamarása,² szintén előkelő kolozsvári polgár, nemes ember *Zalánkeményi* előnévvel, a honnan a családnak származnia kellett.

Kakas István Mária Krisztina főhercegnő és fejedelemné titkára volt, egyik udvarhölgyét vette nőül, a tiroli (botzeni) szár-

¹ A városgazdák számadáskönyvei a kolozsvári levéltárban a megjelelő dátumok alatt.

² Neve és ez a czíme előfordul 1570-ben II. János király egy oklevelében (J. E. Kolozsvár tört. Okltr. II, III, k. 91. l.; előbb 1559-ből is u. ott 89.)

mazású Römer Zsuzsánnát, a kivel menyegzőjét 1597. jan. 12-én tartja, a mikor Kolozsvár városa egy szép veres szőnyeggel kedveskedik neki nászajándékul. Neve az 1597—1601. években a legtöbb adót fizető polgárok élén áll a városi adókönyvekben. Kölcsönöket ad a fejedelemnek s a cs. és kir. biztosoknak.

Házának Kolozsvár főterén kellett állania. Ebből a föltevésből kiindulva, apróra megvizsgáltam többek közt (még 1893. elején) a Szathmáry-féle u. n. Báthory-házat s találtam az udvari rész földszintjén két kőből faragott díszes ajtóparkányt, melynek egyikén nemesi czimer látható: egy koronából kinövő kakas (vagy griff?) felső része koronás fővel, jobb lábával kivont kardot tartva, s a czimer kép felett két oldalt *S. K.* betűkkel.

Mindjárt sejtettem, hogy az *S. K.* betűk a *Stephanus Kakas* név kezdő betűi. Megerősített ebben, az udvarban egygyel hátrább álló, még díszesebb (XVI. sz.), olasz renaissance stílű díszítvényekkel kőből faragott ajtóparkány, melyen a czimer-paizs udvarát az *S. K.* egymásbafont két betűjéből alkotott monogram tölt be.

Bent az udvari szobák egyikében a boltozaton egy a külsőhöz hasonló, de teljes czimer látható: koronából kinövő griffmadár, két lábával kivont kardot tartva, s a zárt sisak fölött két szárnyyal.

Subjective meg voltam győződve, hogy ezek Kakas István nevét hirdetik, az ő czimerét ábrázolják, az ő rendeletére készültek, hogy ez a ház a Kakas Istváné kellett hogy legyen s hogy minden valószínűség szerint ez a ház az, melyben ő s Kolozsvár városa fejedelmi vendégeit szállásolta és vendégelte az 1590-es években, melyekre tehát a fennebb elősorolt följegyzések vonatkoznak.

Igy megfejtve láttam magam előtt a Báthory-ház legendájának eredetét, melyet a hagyomány ehhez a házhoz köt.

A hagyomány nem tűri az éles megkülönböztetéseket. A »Mátyás-ház« sem azért Mátyás-ház, mintha a nagy királyé lett volna, de mert Hunyadi János kormányzó »szokott szállása« volt s Mátyás véletlenül ott született.¹

¹ Az 1746. kir. közügyészi nyomozás a Mátyás király születési házáról föntartotta azt a hagyományt (mely Heltaiból is kitűnik), hogy »azon ház lévén Hunyadi Jánosnak az ország gubernatorának szokott szállása, ottan lett e világra az magyaroknak nagy emlékezetű atyja, Mátyás király.« J. E. Kolozsvár tört. Okltr. I. k. 412. 1.

A »Báthory-ház« sem azért Báthory-ház, mintha a Báthoryaké lett volna, hanem mert »szokott szállásuk« volt. Így okoskodtam a szerencsésen föltalált városi levéltári adatok s a Szathmáry-ház régi (XVI. sz.) feliratai és címerei alapján. S ezt meg is írtam Kakas Istvánról 1893. márcz. 14. a Kárpát-Estélyen tartott felolvasásomban. (Megjelent az »Erdély« 1893. évfolyamában.)

Ámde a túlságos kételkedés még mindezekre azt mondhatná, hogy az *S. K.* másnak a nevét is rejtheti; bizonyítsam be, hogy a *kakas* (vagy griff?) volt a *Kakas* István címere s általában, hogy az volt az ő háza, mert más is lehetett s hogy a fejedelmek rendszeren oda szoktak szállni, nemcsak az általam kétségtelenül documentált három esetben.

Ezekre 1893-ban határozott feleletet adni nem tudtam volna. De a múlt nyáron a bécsi cs. és k. házi, udv. és állami levéltárban s a közöspénzügyministeriumi levéltárban tett kutatásaim s Veress Endrétől ugyancsak a bécsi levéltárakban talált Kakas-féle címeres pecsét lenyomatok, módot nyújtottak, hogy ezekre az esetleges ellenvetésekre is megfeleljek.

De ennek megértésére egy pillantást kell vetnünk Kakas István eddigelé nagyrészt ismeretlen élettörténetére 1599—1602-ig.

III.

Kakas István Báthory Zsigmond és neje Erdélyből kiköltözésük után az új fejedelem Báthory András szolgálatába lépett, ki őt titkárjává tette s közbenjáróul kérte fel a Mária Krisztina főhercegnővel óhajtott házassága eszközésére. Majd nem sokára a lengyel királyhoz küldötte követségbe Bánfi Györggyel együtt. Krakóból visszatérte után 1599. szept. 14. Rudolf császár-királyhoz küldötte Prágába, hogy kibékítse a császárt az ő erdélyi fejedelemségével.

Míg Kakas Prágában járt, az alatt Mihály oláh vajda beütött Erdélybe, Báthory Andrást Szeben mellett megverte s Erdélyt elfoglalta (1599. oct. 28.) Kakas Istvánt a császár csak nov. 15-én (midőn már Erdély elfoglalásáról értesült) küldötte vissza Pilsenből. Ámde Mihály vajda csak is az ország rendei kérésére engedte meg neki a Kolozsvárra visszatérhetést és birtokai megtartását, a miért a rendek az 1599. nov. 28-án kelt országgyűlési végzéseekben mondanak köszönetet a vajdának.¹

¹ Erd. Orszgy. Eml. IV. k., 435. l.

A következő 1600. év telén Kakas István ismét követségben járt a császárnál (valószínűleg a császári biztosok megbízásából). Prágából visszatérő útjában betért Grácba Mária Krisztina főhercegnőhöz, a ki meghagyta neki, hogy feleségét, a kit az ő udvarhölgyei közül vett el, rövid idő alatt hazájába Tirolba kísérje. A Kolozsvárra visszatérő Kakas István útlevelet szerzett Mátyás főhercegtől, útlevelet az 1600. nyár elején Kolozsvárt letartóztatott csász. biztosoktól s látván Mihály vajda hűtlenségét is a császár iránt, 1600. nyarán útra kelt Kolozsvárról Tirol felé.

A kolozsvári tanács tüstént értesítette erről Mihály vajdát s egyik tanácsos *Eötvös* András (kinek felesége Kakas Anna, valószínűleg az István testvére volt) tüstént fel is kérte a Kakas István javait, hűtlenség czimén. És Mihály vajda tényleg Eötvös Andrásnak adományozta a Kakas István ingó és ingatlan jószágait.

Kornis Gáspár és más barátai értesítették erről Kakas Istvánt, a ki ezt útközben Bécsben meghallván, Mátyás főherceghez fordult pártfogásért. Mátyás főherceg irt is érdekében a vajdának, de ez időközben az erdélyi felkelők által Miriszlónál 1600. szept. 18. megveretvén, Erdélyből kiűzetett.

Kakas István elkísérte feleségét hazájába Tirolba (Botzenbe) s ott értesült az erdélyi újabb változásokról, megkapván ott a cs. biztosok Ungnád és Székelytől az ő Szathmárról irt levelük másolatait is, melyekkel Mihály vajdát birtokai visszaadására sarkalták.

Kakas most ismét Mátyás főherceghez folyamodott, hogy az új erdélyi főparancsnok Básta által adassa vissza kolozsvári javait.

Mátyás főherceg, minthogy első levelének semmi eredménye nem lett, Bástától intormátiót kívánt a Kakas dolgáról és birtokairól.

Básta nagy elfoglaltsága között a főherceg levelét »boldogtalanságból« (aus wolmainender Simplicität) egyenesen Kolozsvárra küldötte és az itteni tanácstól kívánt informatiót. »Ezeknek nem tehetett volna kedvesebbet — írja Kakas István — kik engem, egyrészt vallásom miatt gyűlölnek, mert legnagyobbrészt arianusok vagy szombatosok, manichaeusok és egyéb eretnekséget űzők, s a jezsuitáknak, kiket én mindig pártoltam, nagy ellenségei, másrészt azért irigyeim, mert *Kolozsvárt három és pedig a legkülömb, kíváltságos házam van, több adómentes ház nincs is a városon*, amiért anyira gyűlölnek, hogy régen drága pénzen kisajátí-

tották volna ezeket a házakat. Nem mulasztották el azért az alkalmat, hogy ellenem terhelő s esküjök ellen (a mire ők keveset adnak) vétő azt a hamis információt adják, hogy én Kolozsvár sokaknak adósa maradtam, azért utaztam el, a miért is a vajda javaimat a hitelezőknek adta«.

Básta ezt a jelentést meg se nézte, hanem bepakolta s elküldötte Mátyás főhercegnek Bécsbe.

Kakas (a ki mint később bebizonyította, egyetlen fillérrel sem volt Kolozsvárt senkinek adósa) a hamis információ által megszégyenítve a főherceg előtt, a császárhoz fordult orvoslátért s Bécsből egyenesen Prágába ment s a császárhoz egy kérvényt nyújtott be, hogy birtokait, melytől Mihály vajda és a kolozsvári tanács jogtalanul megfosztotta, az Erdélyt kormányzó Básta generalis által adassa vissza és az ő igaztalan vádlóját (Eötvös Andrást) az ország törvényei értelmében jószágelkobzással sujtásák.¹

A császár 1600. nov. 22-én Prágából rendeletet küldött Bástának és az erdélyi rendeknek (mellékelvén Kakas István rövid folyamodását is), hogy igazságot szolgáltatassanak az ő kedvelt, jeles hívének.² Kakas István ezzel a rendelettel tért vissza Kolozsvárra 1600. végén.

Eközben az az újabb bonyodalom történt, hogy Eötvös András annyira meggazdagodván a Kakas Istvántól elvett jószágokból, leányát (Eötvös Annát) az ekkor Erdélyben leghatalmasabb főúrnak, Csáky István első tanácsúrnak titkára (a ki azelőtt Mihály vajdáé volt), Jacobinus János »erdélyi fejedelmi titkár« vette nőül s ezáltal, mint K. I. írja »meine liegende Klausenburgische Gieter erhairat.« Nem volt tehát könnyű dolga Kakas Istvánnak, a hatalmas Csáky által pártfogolt Jacobinussal perlekedni.

De az igazság győzedelmeskedett.

Básta és az erdélyi rendek országgyűlési tanácsa 1601. febr. 1. Kolozsvárt jogosnak ítélik Kakas István kérését és a legközelebbi

¹ Kakas István folyamodása Rudolf császár-királyhoz. K. n. (1600. nov.) (A bécsi cs. és k. közös pénzügyminist. levéltárban, Siebenbürg. Urkunden csomó.)

² Rudolf császár-király rendelete Bástának és az erdélyi rendeknek. Prágából 1600. nov. 22. (Egykorú hiteles másolata a bécsi cs. és k. közös pénzügyminist. levéltárban, Siebenbürg. Urk. csomó.)

léczfalvi országgyűlés törvényzikkeire is hivatkozva, minden javai visszaadását rendelik el.¹

A rendelet azonban csak papíron maradt, mert harmadnapra rá Básta megbukott, febr. 3-án Báthory Zsigmond újra fejedelemmé választatván a kolozsvári országgyűlésen.

Básta tüstént el is utazott Kolozsvárról. Kakassal abban állapodott meg, hogy éjjel ő is utána szökik Válaszútra. De Kakas nem menekülhetett olyan könnyen. Az országgyűlésen tanácskozó rendek őt szemelték ki követül a császárhoz s magokhoz hivatván, ezt neki tudtára adták. Kakas hiába mentegetőzött, végre 2 órai gondolkodási időt kért. Az alatt Bástával tanácskozván, Básta azt ajánlotta, hogy fogadja el a követséget, mert szebb ürügy alatt nem menekülhet a pártosoktól, majd ő a császárnál kimentí.

Kakas tehát elfogadta a követséget.

Nemsokára Csáky István arra kérte, hogy ne perlekedjék az ő titkárával s ő birtokait visszaadhatja, csak *azt az egy házát engedje át az ő titkárának, melyben az erdélyi fejedelmek, midőn Kolozsvárra jöttek, mindenkor megszállani szoktak* („*das ein Haus soll ich sainem Secretario lassen, darin die Fürsten, wo sie gen Clausenburg khumen, allezeit ainzukheren gepflegt*“).²

IV.

Nem követjük tovább Kakas Istvánt életének és kolozsvári javaiért folytatott perének változatos történetén. Eljutottunk és meg-

¹ Kakas István 1600. nov. Rudolphhoz intézett folyamodványának egykorú hiteles másolatán kívül ez áll: »Deliberatio. Deliberatum est in frequenti senatu Transylvaniae: supplicansem justum petiisse, et juxta articulos regni in Letzfalva anni proxime elapsi, omnia bona sua restitui debent. Actum Claudiopoli 1. die Febr. a. 1601. Georgius Basta mpp. (A bécsi cs. és kir. közös pénzügymin. ltr. „Siebenbürg. Urkunden“ csomó.)

² Kakas István folyamodványa, illetőleg memoranduma Unverzagt Farkas-hoz, a bécsi udv. kamara elnökéhez, melyben persiai követségbe indulása előtt részletesen elbeszéli kolozsvári javai elkobzásának történetét, Boroszlóból 1602. aug. 30. keltezve. (Sajátkezűleg két sűrű íven írt eredeti levél, teljes címerét ábrázoló címerpaizsban griff vagy kakas — a paizs felett két sas-szárny — gyűrűpecséttel, a bécsi cs. és kir. közös pénzügyminisztr. ltrban »Siebenbürg. Urkunden« csomag. (Veress Endre közlése.)

állapodunk ama nyilatkozatánál, hogy az övé volt Kolozsvárt *a három legkülönb és a városban egyedüli három adómentes ház, a melyek egyikében a fejedelmek szoktak megszállani.*

Ismétli más szavakkal ezt a kijelentést az a tolyamodvány is, melyet Kakas István memoranduma alapján az udvari kamara elnöke a császár elé terjesztés végett készítettett, midőn e házról azt mondja, hogy *»das Hauss daselbs, in welchem jederzeit die Fürsten, so sy dahin khamen, zu losirn gepflegt«.*¹

Úgy, hogy semmi kétség sem férhet ahhoz, hogy az erdélyi fejedelmek ekkortájt a Kakas István házában szoktak megszállani.

De melyik lehetett az ő három s főkép a fejedelmi szállású emlegetett háza?

Mint adómentes házat ismerjük Mátyás király óta az ő születési házat: ez lehetett az egyik; talán, mint szintén kiváló ház már a XVI. sz.-ban: a Bocskay születési háza, a második; és a *fejedelmi szállás* — a melynek egyéb adatokból kitetszőleg — a főtéren kellett lennie, a harmadik.

Ámde a főtér elég nagy arra, hogy ott egy 300 év előtti ház mai szemünk elől elrejtőzzék. A kételkedőket csak kétségtelen bizonyítékok győzhetik meg Ilyenek is állanak rendelkezésünkre.

A ki nem hisz a két S. K. monogramnak a Báthory-házon, azt meg kell győznünk a czímerekkel, mert *ugyanazon czímerképek láthatók a Kakas István levelein lévő gyűrűpecsétéken a bécsi levéltárakban, mint a melyek láthatók az ú. n. Báthory-ház egyik kőpárkányos ajtaja czímerén s az udvari szobák egyikének boltívén.*²

¹ Kakas István nevében a császárhoz benyújtott folyamodvány k. n. (1602. szept.) (a bécsi es. és k. közös pénzügyminist. Itrban: Siebenbürg. Urkunden csomó).

² Valamiként itt a kolozsvári Kakas-házon két (egy csonka és teljes) czímerkép látható, úgy pecsétjein is két alakban használja czímerét: vagy csak a czímerpaizsot S. K. monogrammal, vagy a teljes czímert. A griffmadárt ábrázoló czímerpaizsos felette S. K. monogramos gyűrűpecsét négyszer van lenyomva Kakas 1599. okt. Rumpf Farkas udvari tanácsoshoz intézett supplicatióján, e pecséték közül azonban három le van válva s csak egy látszik. Ugyane gyűrű pecsétjével van lenyomva a bécsi hadi Itrban lévő Carlo Magnohoz intézett német levele. Boroszlói 1602. aug. 30. memorandumán azonban, valamint a bécsi titkos Itrban lévő Moszkvából írt 1602. nov. 25—26. két levelén a teljes czímert (a sasszárnyas sisak-díszszel) ábrázoló pecsétje látható. (Veress Endre közlése.)

Ezekhez járul még egy helyrajzi meghatározás is.

Kakas Istvant a császár 1602. nyarán egy messze veszélyes követségbe indította — Lengyel- és Oroszországon keresztül, a Kaspi tengeren le — Persiába, a hol életét is veszté.

Elindulása előtt végrendeletet csinál s kolozsvári elkobzott javai (3 háza, szőlei, szántóföldjei, 6000 frt árú 56 hordó bora, ingósága és 600 frtja stb.) visszaszerzésére megkezdett, de még be nem fejezett perében teljhatalmú meghatalmazottjává teszi kedves barátját és kolozsvári szomszédját, *Bogner Imrét* (der zu Clausenburg neben ainem mainer Haiser main Nachbar ist).

Bogner vagy Gellyén Imre szintén jó ismerősünk, 14-szer volt bírója Kolozsvárnak a XVI—XVII. század nehéz napjaiban. Csak a házát megtalálhatnók valahogyan?!

»Keressétek és megtaláljátok!«

Segesvári Bálint kolozsvári polgár krónikájában ezt olvassuk :
 »1621. 24 Juni holt meg az hires neves nemzetes becsületes kolozsvári bíró *Gilyén Imreh* uram, alias *Bogner*, szász nation, mely becsületes uramnak az temetésén az nagys. Bethlen István uram, akkori gubernátor is ott volt és temették az nagy templomban«¹ stb. Azt azonban nem mondja : *honnan*?

De megmondja alább, melyik volt az ő keresett háza.

»1663. 26 decz. választák bíróságra Pulacher István uramat. Ő maga az felesége után való örökségben lakott *az piaczon, az közép-útcza felől való felen, az mely ház annak előtte Gilyén Imrejé volt, alias Bogner*«.²

Bogner Imre, a Kakas István szomszédja háza, tehát »*a piaczon a közép-útcza felől való felen*« volt. A piacznak a közép-útcza felől való felét a kis lábas-háztól számítva: 4 ház volt ott (tavaligy, most csak 3 van) a közép-útczáig.

Ezek közül a combinatióból a sarokház eselik, mert azt nem ily homályosan határozta volna meg, azt két szóval megírhatta volna; marad tehát 3 ház, melyből az egyik Kakas István háza, a másik Bogner Imre háza volt.

E három ház egyike (Kolozsvár főterén, a keleti oldalon) a kakas-czímeres ú. n. Báthory-, most Szathmáry-ház.

¹ Segesvári Bálint krónikája, az Erd. Tört. Adatok IV. k. 187. l.

² U. ott 205. l.

Ezek után semmi kétség sem lehet a felől, hogy a 3 közül a kakas-czímeres és monogramos ház volt a Kakas Istváné s valamelyik szomszédja a Bogneré.

Azt hiszem, hogy a kettő közül a Frank-Kiss-féle ház volt a Bogneré, mert ez is XVI. sz. építményű régi ház s egyik kőfaragást díszes ajtóparkány homlokczímerén *E. B.* monogram látható.¹

A Bogner-ház is történeti szerepű. Mert pl. mikor Báthory Zsigmond 1598. nyarán Oppelnből Erdélybe visszaszökik s egy éjszaka megérkezik Kolozsvárra. mindjárt »25. aug. Bocskai István és több urakkal bejőve Kolozsvárra. 26. aug. *Gillény Imre királybíró házához gyűlének*; Melit Pál ott vala tartóztatva.«²

Máig is megvan a pinczében az a szűk börtön üreg, melyben veszélyes rabokat tarthattak.

*

Megtaláltuk tehát a Kakas- és Bogner-féle régi híres házakat s megtudtuk azt is, hogy ezek a XVI. században a legkülönb házak Kolozsvárt, melyeket gazdag kolozsvári patricius polgárok építtettek s melyekben fejedelmek, tanácsurak szállanak meg és laknak országgyűlések idején.

Igy támogatja egymást hagyomány és historia. A nép emlékezete és fantáziája kicsiségekkel nem bíbelődik, részletekkel, finom megkülönböztetésekkel nem törődik: nagy eseményekhez hímet varr s »száll az ének szájról szájra« s keletkezik a hagyomány.

Igy alakult meg a »*Báthory-ház*« legendája is, melyből az 1594. politikai vértanúkat a vérpadra kísérték s mert az akkor s azon időtájt rendesen a fejedelem szállása volt, a házat elnevezték Báthoryháznak, jóllehet sohasem volt a Báthoryaké, csak itt-ott benne laktak.

A hagyomány ritkán csal a főbb dolgokban: a mit *vezér-szavakban* fejez ki, azt a történelmi kutatás van hivatva körülírni.

Ime az emberek emlékezele elfelejtette, de a levéltárak szellemidézése megmondja nekünk 300 év múltán is, hogy az u. n. Báthory-ház miért Báthory-ház. ?!

¹ Ez az *E. B.* monogram azonban régebbi, már a XVI. sz. derekáról való (1556. datummal is előfordúl): úgy hogy ha *Emericus Bognert* jelent; ez a többször bíróságot viselt Bogner alias Gellyén Imrének (†. 1621) atyja lehetett.

² Szamosközi István: Tört. maradványai IV. k. 82. l.

Az aesthetika megalapítója.

(Első közlemény.)

Az aesthetika eredetét és nevét lélektani vizsgálódásoknak és a rendszerezés után való vágnak köszönheti. Aránylag ifjú tudomány s eredete oly időbe esik, midőn a többi bölcséleti tudományok kialakultak s Wolff fáradozásai folytán szilárd formákat nyerve egységes rendszert képeztek. *Baumgarten Gottfried Sándortól* másfélszáz évvel ezelőtt 1750-ben jelent meg *Aesthetica* cz. műve, a mely az ily irányú vizsgálódásoknak nevet adott Baumgarten aesthetikai munkálkodásának gyökérszála Wolffra s innen Leibnizra vezetnek vissza. S hogy láthassuk és megérthessük, hogy minő helyet foglal el a Baumgarten értelmében vett aesthetika a bölcséleti disciplinák rendszerében, czél-szerű lesz egy kis kerülőt téve Leibniz és Wolff bölcséletének ide vonatkozó ágait ismertetni s azután vizsgálni Baumgarten aesthetikai nézeteit.

Czélunkhoz mérten kiindulópontúl vesszük Leibniz monadológiáját. Monastana a szellemi és anyagi világ összefüggését, a világegyetemnek, mint isten alkotásának tulajdonképeni lényegét akarja kikutatni, megmagyarázni. Spinoza egyszerű substantiájával szemben az egyéni substantiák abszolút sokaságát állítja fel, s ezeket a pythagoreusok után *monas*-oknak nevezi. A monasok összes határozmányainak előadása nem tartozik tárgyunkra. Itt, ez alkalommal a monasoknak csak képzetalkotó tevékenységével van dolgunk.

A monas lényege a tevékenység;¹ ennél fogva szakadatlan változásban van minden monas. Ez a változás benső, mert a monasnak nincsenek részei s a minék nincsenek részei, abban Leibniz szerint külső behatás változást nem idézhet elé. „A monasoknak nincsenek ablakaik, melyeken át valami behatolna vagy kijöhetne“. Ha tehát változásaik oka magukban a monasokban van, akkor minden állapotjuk a következőknek egész sorát foglalja magában, akkor „a jelen terhes a jövővel“.

De ez a tartalom térnélküli, eszmei, azaz nem egyéb, mint épen a képzetek. A monasok tevékenysége tehát a képzetalkotás, lényege a képzetalkotás tehetsége.

¹ Zeller: Geschichte der deutschen Philosophie seit Leibnitz. 2. kiad. München, 1875. 91. és köv. 1.

A monasok képzetalkotó tevékenységének a tartalma a valóság, a lét a maga egész terjedelmében. Ezért minden monas a világegyetem tüköre, a mint magát Leibniz kifejezi. A monasok lényege a képzet; azonban minden monasban a képzet más és más alakot vesz, a mint épen a monas természetének megfelel.

E pontnál célunkhoz már jó lépéssel közeledtünk. Leibniz most a képzeteket közelebről meghatározza. A képzetek szerinte nem szükségképen tudatosak. A képzetek lehetnek *világosak* és *homályosak*, a világosak megint *tiszta*k és *zavarosak*. Valamely képzet *világos*, ha tárgyát felismerni s másoktól megkülönböztetni tudjuk; ellenkező esetben *homályos*; *tiszta*, ha a tárgy egyes ismertető jegyeit megkülönböztethetjük s így meghatározását adhatjuk; ellenkező esetben *zavaros*. Leibniz meghatározása szerint tehát ugyanegy képzet lehet egyszerre világos és zavaros, a milyenek az érzéki képzetek, melyeket a külső tárgyról az érzékek útján nyerünk. Bármennyi fogalomzavart s haszontalan megkülönböztetést idéztek is elé a Leibniz iskolájában a képzeteknek e felosztásai, a nem tudatos lélektevékenységnek ez az elmélete mégis korszakalkotó volt s az aesthetikának, mint önálló bölcséleti disciplinának a megalakulását forrásában itt kell keresnünk.

Összes képzeteink feloszlanak *tudatósakra* és *nem tudatosakra*. Ha képzeteink igen gyengék vagy másokkal igen szoros összefüggésben s tehát zavarosan jelennek meg, akkor bennünk vannak ugyan, de nem jönnek tudatunkra; ezeket Leibniz *perceptioknak*, a tudatosokat ellenben *apperceptioknak* nevezi. „A lélek mindig gondolkodik. S a miként bizonyítható, hogy vannak nem észlelhető testek és láthatatlan mozgások, ép úgy vannak homályos észrevételek, melyek nem különböznek egymástól annyira, hogy tudatosakká válhatnának s emlékezhetnénk rájuk; de bizonyos hatásokból megismerhetők”.¹ A lélek mindig gondolkodik, tehát soha sincs képzetek nélkül, habár ezek nem tudatosak is, mert — a mint Előszavában mondja — valamely substantia sohasem lehet tevékenység nélkül, „a mint nincs test mozgás nélkül”. „Az ilyen (t. i. nem tudatos) gyenge képzetek nagyobb fontosságúak, mint gondolnók. Ezek azok, melyek ezt a csodálatos valamit, ezeket az ízlésérzeteket, az érzéki minőségeket képeit teremtik, melyek *egészükben világosak, de egyes részeik szerint zavarosak*, azon benyomásokat, melyeket a környező testek ránk tesznek, azt az összeköttetést, melyben minden lény az egész világegyetemmel van. Sőt mondhatjuk, hogy e gyenge észrevételek következtében a jelen a jövővel és múlttal megtelve, s hogy minden egymással összhangban (σύμνω:α πάντα — Hipokrates) van és hogy oly áthatoló szemek, mint istenéi, a legcsekélyebb substantiában az universum eseményeinek egész sorát, *a mi van, volt és a mit a jövő hoz, olvashatják*.”²

¹ Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand. Philos. Bibl. 56. k.

² Neue Abhdlgn. Előszó.

Íme tehát, ezek a maguk egészében világos, de részeikben zavaros érzéki képzetek azok, melyek a Baumgarten aesthetikájának egyedüli alapját képezik. S ha halljuk Baumgarten meghatározását, a mely szerint az aesthetika célja az érzéki ismeret tökéletessége, így kiszakítva a korabeli bölcselkedés magyarázó háttéréből, alig érthető; a pusztá definitio hallatára nincs felkeltve gondolkodásunban azon gondolatsor, melyet a Leibniz-Wolff-féle bölcelet történeti előzményeinek ismerete nyújt.

Ezért is tartottuk szükségesnek a Baumgarten értelmében vett aesthetikát, annak gyökérszálaait az eredet forrásához visszafelé kísérni, kifejteni és kiemelni azon gondolatszállakat, melyek az aesthetikának, mint az érzéki ismeret tudományának kialakulását feltételezték és elősegítették, feleleveníteni azon bölcelettörténeti előzményeket és feltételeket, melyeknek összessége enged bepillantanunk a gondolkodás azon munkásságába, a mely az új tudomány megalapítását a bölcselkedés azon kori állapotában szükségképeni következménynek tekinti.

De kísérjük tovább a kérdést történelmi fejlődésében. A Leibniz-től elejtett fonalat tanítványa Wolff veszi fel s munkálkodása lényegileg csak a Leibniz bölceletének „pedans rendszerezése“ (Hegel: Geschichte der Philosophie III. 426. l.). De Hegel elismeri Wolff érdemeit is. Vele adva van „az emberi képzetek létező bölceleti anyagjának rendszeres kidolgozása“. E rendszerezéssel nincs kimerítve Wolff érdeme, a mely a művelődés általános elterjedése tekintetében nem méltányolható eléggé. A németek általános értelmi művelődése körül „halhatatlan érdemeket“ szerzett magának. A bölcselkedést ő tette otthonossá először Németországon *Tschirnhausen*-nal és *Thomasius*-szal, mert ők írták először német nyelven bölceleti munkáikat. Fő-érdeme azonban a bölceleti disciplinák beosztása, rendezése.¹

Wolff szerint az emberi szellem két alaptehetsége, t. i. az ismerő és vágyó, kívánó tehetség (*facultas cognoscitiva et appetitiva*) szerint a bölcelet feloszlik *elméletire* és *gyakorlatira*. Amaz az ismeret, ez a kívánás és utálás tárgyaival foglalkozik. Az elméleti bölcelet az ismeret tárgyai, t. i. világ, lélek és isten szerint feloszlik három részre: ú. m. *koszmologia*, *psychologia* és *theologiára*. Ezeknek mindenike megint két részt foglal magában: egyik az *empiriai*, azaz tapasztalaton, másik a *rationalis*, azaz az észismereten nyugvó rész. Így van tapasztalati és rationalis *physika*, tapasztalati és rationalis *psychologia* és egy tapasztalati vagy kinyilatkoztatott és rationalis *theologia*. De e három tudomány összes tárgyainak közös tulajdonságuk az, hogy lények, azért hozzájuk csatlakozik az *ontosophia*, a mely a létező általános határozmányainak tudománya s ezért *ontosophia* vagy *philosophia prima* nevet is visel.²

¹ Hegel: Gesch. der Philos. III. 431. l.

² Baumgarten: *Metaphysica. Halae-Magdeburgicae. 1739. 4. §.*

A kosmologia tárgya a valóban létező világ; a lélektan a lélekről s tulajdonságairól tárgyal; a theologia az isten létének a bizonyítékaival, részben megint a lélekkel foglalkozik. E négy tudomány együtt teszi a metaphysikát; ehhez járúl, mint előkészítő bölcséleti tudomány a *logika*, „methodus studendi“.

A *gyakorlati bölcsélet* feloszlik *erkölcsbölcséletre* (ethika), *természetjogra*, *népjogra* (politika) és *nemzetgazdaságtanra* (oeconomia). Ezeket a tudományokat Wolff matematikai, tisztán deductiv módon adja elő: mindig definitiókkal kezdi adott képzetekre támaszkodva; pusztán szómagyarazatok: fogalmak kifejtéséről szó sem lehet.

Végre elértünk Baumgartenhoz. De hogy az aesthetika helyét a tudományok rendszerében, továbbá fogalmát, tárgyát megérthessük, még egynehány dolgot kell előrebocsátanunk.

Baumgartennak 1739. megjelent *Metaphysica*-ja egészen a Wolff nyomdokain halad. A metaphysika azaz „az emberi ismeret első elveit tartalmazó tudomány“¹ négy részre oszlik, mint Wolffnál. Ezek: *ontologia*, *cosmologia*, *psychologia* és *theologia rationalis*.²

Minket ez alkalommal csak a harmadik rész, a psychologia érdekel. „A lélektan a lélek általános határozmányainak tudománya“³. Feloszlik két részre, ú. m. *tapasztalati és észszerű* (rationalis) psychológiára. Amaz tételeit a tapasztalatokból, ez a lélek tüzetesebb ismeretéből vezeti le következtetések által. Megkülönböztet *alsóbb* és *felsőbb ismerő tehetséget*. Az ismeret lényegileg tehát kétféle természetű: érzéki és eszes. Mindkettőnek egy külön ismerő tehetség felel meg; amaz az alsóbb, ez a felsőbb. A lélek némely dolgokat homályosan, zavartan ismer meg.

„Ez a dolgokat homályosan és zavartan megismerő tehetség az *alsóbb ismerő tehetség* (facultas cognoscitiva inferior).⁴ A homályos képzet (repraesentatio non distincta) *érzékinék* nevezetik, tehát a lélek az alsóbb ismerő tehetség által *érzéki képzeteket* (perceptiones sensitivas) ad. (Ugyanaz a gondatlan kifejezés a képzetre, mint Leibniznál!) De a lélek a dolgokat világosan is megismeri; „a világos megismerés tehetsége a *felsőbb ismerő tehetség* (facultas cognoscitiva superior).⁵

Tehát az alsóbb ismerő tehetség adja a léleknek homályos, a felsőbb a világos képzeit; amaz az érző és képzelő erő, ez az értelem és ész. Az érzelmek az alsóbb ismerő tehetség eredeti, a képzelmi képzetek (phantasia) származott képzelei; amazok az érzékektől származnak, ezek a képzelő erőtől; még pedig vagy már volt képzetek ismétlései, vagy volt képzeteknek új kapcsolatai; amazok az emlékezetből, azaz reproducáló, ezek a producáló, teremtő képzelő erőtől (phantasia) származnak.

„Jelen állapotomra s a világ jelen állapotaira vonatkozó képze-

¹ 1. §. ² 2. §. ³ 501. §. ⁴ 520. §. ⁵ 624. §.

tek *érzéklések* (sensationes).¹ Ezeknek érzékei az *érezkszervek* (aesthetica). Múlt állapotomra s a külvilág múltjára vonatkozó képzetem *képzelmi képzet, látomány* (phantasma, imaginatio, visio).² Ez a tehetség a *facultas imaginandi seu phantasia, képzelem*. A képzelem képzetei különböznek az érzéki képzetektől 1. világosságuk fokára nézve, 2. mert azok múlta, ezek jelenre vonatkoznak. A léleknek ezen tehetségei tisztán csak érzékiek s ezért az alsóbb ismerő tehetséghez tartoznak.

De vannak olyanok is, melyek közösek az alsóbb és felsőbb ismerő tehetséggel. Felfogom a dolgok hasonlóságát és különbségét, van tehát egy *facultas identitates rerum percipiendi* és egy *facultas diversitates rerum percipiendi*. Amazt *ingenium*-nak, ezt *acumen*-nek nevezi. Meier azt *Witz*, ezt *Scharfsinnigkeit* szókkal fordítja (Theoretische Lehre von den Gemüthsbewegungen überhaupt. Halle 1744. 64. §.). Mindkettő lehet *érzéki és értelmi* (sensitivum et intellectuale).³ Az i méltódó képzetet felfogom. újra megismerem, visszaemlékszem rá. Ez a *facultas reproductas perceptiones rerum cognoscendi seu memoria*; ez is lehet érzéki vagy értelmi.⁴ Van egy *facultas fingendi*, a mely a képzelmi képzeteket kombinálja; innen származnak a *fictiones*, vagy hamisak, a *chimaerae*.⁵

Jövő állapotunkra s a külvilág jövő állapotára vonatkozó képzet a *praevisio*; a tehetség pedig *facultas praevidendi*.⁶ Ennek a képzetei különböznek az érzéki és képzelmi képzetektől, 1. mert sokkal homályosabbak, 2. mert jövőre vonatkoznak. Ez a tehetség csak érzéki.⁷ A dolgok tökéletességét vagy tökéletlenségét felfogom, azaz megítélem, tehát van *ítélő tehetségem* (facultas dijudicandi); ez vagy érzéki, vagy értelmi s így az ítélet is.⁸ Az érzéki ítélet tágabb értelemben vett *ízlés*. Az értelmi ítéletet mondó a tágabb értelemben vett műbíráló (judicio intellectuali gaudens est criticus significatu latiori); miért is »az általános értelemben vett kritika a tökéletességről vagy tökéletlenségről világosan ítéles szabályainak a tudománya«. Ha az előre látott képzetet mint már voltat felfogjuk, akkor sejtünk; tehát van egy *facultas praesagiendi*; ez is érzéki vagy értelmi.⁹ A jelt s a jelzett dolgot felfogva, összekapcsolom, ez a tehetség a *facultas signatrix*; ez is lehet érzéki és értelmi.¹⁰

A felsőbb ismerő tehetség fajai a *figyelem és elvonás*. A figyelem fajai a *reflexio és comparatio* Valamely dolog képzete az értelem által annak a *fogalma* (conceptio). A dolgok összeköttetését átlátó értelem az *ész* (ratio). A dolgok összeköttetését zavartan megismerő tehetségek, minők az ingenium, acumen, memoria sensitiva, facultas fingendi, fac. dijudicandi, expectatio casuum similium (vagyis praesagatio sensitiva), fac. signatrix sensitiva, a mennyiben a dolgok képzete

¹ 534. §. ² 557. §. ³ 575. §. ⁴ 579. §. ⁵ 589—590. §.
⁶ 595. §. ⁷ 604. §. ⁸ 607. §. ⁹ 610. §. ¹⁰ 619. §.

tének összekötetésében az észhez hasonlók, adják az *analogon rationis*-t, a dolgok összekötetését zavartan képzelő lelki tehetségek összességét. Ellenben ezeknek értelmi megfelelői adják az észet.¹

Ezek tehát Baumgarten szerint az alsóbb és felsőbb ismerő tehetségek fajtái, változatai. De az emberi szellem másik tulajdonsága a *kivánó tehetség* (*facultas appetitiva*).² Itélő tehetségem által (*facultas iudicandi*) valamely dolog tökéletességét vagy tökéletlenségét fel fogom; vagy jelképiesen vagy intuitive megismerem. Ezért, ha valamely tárgy tökéletességét szemlélem, az *tetszik*, a tökéletlensége *nem tetszik*; vagy pedig sem azt, sem ezt nem szemlélem, azért sem tetszik, sem nem tetszik, tehát *közönyös*. A mi tetszik, szemlélem, mint *jót*, a mi nem tetszik, mint *rosszat*. A tökéletesség szemléléséből (tetszés) származik a *gyönyör*, a tökéletlenségéből (nemtetszés) az *utálat*.³ A gyönyör oka gyönyörködtet, a gyönyört növeli a *kellemes* (*commodum*), kisebbíti a *kellemetlen* (*ingratum*); az utálatot növeli a *kellemetlen*, a *terhes* (*molestum*), kisebbíti a *kellemes* (*gratum*). »Mihi bona sunt, quibus positus in me ponitur realitas, mihi mala, quibus positus in me ponitur negatio latius sumta.«⁴ A szép, mint ilyen, a szemlélt gyönyörködteti, a rút, mint ilyen, a szemlélőnek nem tetszik.⁵ »Si conor aliquam perceptionem producere, i. e. vim animae meae seu me termino ad certam perceptionem producendam, *appeto*«. Ha pedig eltávolítását kívánom, akkor *utálok*. Tehát van *facultas appetendi et aversandi*. — Minthogy a vágy és utálat a megismerést követi, azért mint a megismerés is, a *fac. appetendi* és *aversandi* is lehet *felsőbb és alsóbb*. Utóbbiak vagy a homályos, vagy a zavart képzetekből származnak: e képzetek az *ingerek* (stimuli); a homályos képzetekből származó erősebb vágy az *ösztön* (*instinctus*), az erősebb utálat pedig az *ellenszenv* (*fuga, antipathia*); a zavaros ismeretből származó erősebb vágyak és utálat a *szenvedélyek, indulatok*. Ezekkel foglalkozik a *pathologia* három részben, ú. m. 1. *psychologia*, azok elméletét fejtegetve, 2. *aesthetica*, felköltésük, lecsendesítésük, megjelölésük szabályait tartalmazva és 3. *practica*, az ember kötelességeit adva elé.

A felsőbb ismerő tehetséget követi a *felsőbb facultas appetitiva*. A vágnak itt megfelel az *akarás* (*volitio*), az utálásnak a *nem-akarás* (*nolitio*). S itt a szabadság etikai kérdésével foglalkozván áttér azután a *rationalis lélektanra*, a melynek tárgya nem tartozik kérdéssünkre s azért azzal nem foglalkozhatunk itt bővebben.

Ezeket tartottam szükségesnek előrebocsátani, hogy megérthessük, miért nevezi Baumgarten az *aestetikát az érzéki megismerés tudományának*.⁶ A Wolff elosztásában t. i., még pedig az elméleti bölcselben egy hízagot észlelt s az erős rendszerezés ama korszakában

¹ 640. §. ² 651. §. ³ 655. §. ⁴ 660. §. ⁵ 662. §.

⁶ Metaph. 533. §. és Aesthetica 1. §.

egészen természetesnek találhatjuk, ha ő ezt a hézagot kiegészíteni igyekezett. Az emberi ismeret az ő lélektani tanításai szerint részint homályos képzetekből (perceptio), részint tudatos, világos fogalmakból (apperceptio) áll. Ez utóbbiak előadásával a logika foglalkozik, a mely Wolff szerint nem egyéb, mint a gondolkodás formai határozmányainak schematismusa. Eddig nem volt egy oly tudomány, mely a homályos képzetekkel foglalkozott volna. Tehát nagyon kézen fekvő volt s kínálva kínálkozott az alkalom a homályos képzetek számára egy új tudományt alapítani.

Itt meg kell említenünk Dr. K. H. v. Stein egy téves felfogását.¹ „Adjuk fel azt a nézetet — úgy mond — hogy Baumgarten aesthetikája egy bölcséleti iskolai rendszerben egy hézagnak a kitöltésére keletkezett. A bölcséleti rendszerezés érdeke nála nem nagyobb, mint a szépművészetek immanens érdeke. Ezért az Aesthetica, mint a szépművészetek elmélete jelenik meg: *aesthetica sive theoria liberalium artium*. Sorakozik Dubos és Batteux íratái mellé. Batteux-vel megegyezik abban, hogy mint ez, a költészetből kiindulva a művészeteket átölelő elmélethez jut. Mint Dubos-t és Batteux-t őt is határozott művészeti jelenségek és benyomások vezetik aesthetikájához.“ Ennek a felfogásnak az éle Zimmermann és Schasler ellen irányul, de erőtlenül, szerencsétlenül. Mert Baumgartennál a rendszer érdeke annyira túlnyomó, hogy a művészeti érdek szóba sem jöhet. Nem tudjuk elgondolni, hogy juthatott Stein oly alaptalan állításokra. Azoknak mindegyike könnyűszerrel megczáfolható. Vagy csak abból a viszketegből, hogy okvetlenül újat mondjon az igazság rovására is s ne ismételje azt, mit előtte Zimmermann és Schasler helyesen elmondottak?

Olvassa el csak bárki Baumgarten Metaphisiciáját és Aesthetikáját, könnyen meggyőződhetik állításunk igazságáról. Már az a tév. hogy az aesthetikát az érzéki megismerés tudományának mondja (Aesth. 1. §.), mellettünk szól. Többi neveit, milyenek: *theoria liberalium artium*, *gnoseologia inferior*, *ars pulcre cogitandi*, *ars analogi rationis* csak záró jelben közli s mintegy magyarázatul, nehogy félre értsék kortársai, a mint megtörtént épen Stein bizonyítása szerint, midőn e definitióját: *poema est oratio sensitiva perfecta* így értelmezték: *poema est oratio perfecte sensitiva*.² Ha nem volna túlnyomó a rendszerezés szempontja Baumgartennál, miért kellene „a tudománya“ (5. §.) ellen tehető kifogások, ellenvetések ellen előre védekeznie (5—13. §.)? Miért mondaná az aesthetikát a „logika ifjabb testvérenek“ (13. §.)?

De nem szerencsés Baumgartennak Batteux-vel és Dubos-vel való szembeállítás sem. Aztán abban a vonatkozásban, melyben Stein teszi, épen nem helyes.

¹ Die Entstehung der neueren Aesthetik. Stuttgart, 1886., 346. l.

² U. o. 337. l.

Baumgarten aesthetikai szabályainak megalkotásánál első sorban csak a szónoklattant és költészettant tartja szem előtt. A szorosabb értelemben vett művészetekkel, azok osztályozásával épen nem törődik. Állításunk igazolására szolgáljon a sok közül csak egy példa. A *Metaphys.* 533. §-a így szól: *Scientia sensitive cognoscendi et proponendi est aesthetica, meditationis et orationis sensitivae vel minorem intendens perfectionem, rhetorica, vel maiorem, poetica universalis.* Így határozza meg az ő értelmében vett aesthetikát, melynek körét a felsoroló *vel* egészen kimeríti.

Hogy a tulajdonképeni művészeti érdek a rendszerező Wolffistánál mennyire háttérbe szorúl, azt már Mendelssohn is észrevette, midőn (*Gesammelte Schriften*, IV. 314.) így szól: Baumgarten aesthetikájában „a gondolatok szépségénél egyebet említve nem találunk; az alakok, vonalak, mozgások, hangok és színek szépségéről egyetlen szóval sem emlékezik meg és a tanokat és alapelveket úgy adja elé, mintha az utóbbiak szépsége semmi igényt sem tarthatna azokra“. Ez ítélet elfogadható, de egy kis helyreigazítással. Mert a festészetről és zenéről egy néhány helyen említést tesz s megpróbálja egy párszor szabályait ezekre is vonatkoztatni és kiterjeszteni. De aztán ezzel a Stein említette „művészeti érdek“ ki van elégítve s annyira háttérbe szorúl, hogy a legfigyelmesebb kutató sem képes többé felfedezni.

DR. GÁL KELEMEN.

Irodalmi Szemle.

Minerva.

Jahrbuch der gelehrten Welt Herausgegeben von K. Trübner. Sechster Jahrgang 1896—97. Strassburg 1897. (Trübner) XXIV. 1082 lap. Ára 9 márka.

A legszerencsésebb vállalatok egyike. Dr. *Kukula* Richard könyvtártiszt Klagenfurtban (utóbb Berlinben, jelenleg első könyvtárőr a prágai n. egyetemen) és Trübner Károly kiadó könyvtárús Strassburgban elhatározták volt 1890 ben, hogy a világ összes egyetemeiről szóló évkönyvet adnak ki évenként a tudósoknak egymáshoz közelebb hozatala céljából. Így jelent meg a *Minerva* első évfolyama az 1891—2. évre. A szerény terjedelmű (VIII. 359 l.) mű, noha csak 147 egyetem tanárainak névsorát, az egyetemek alapításának évét és az ifjúság létszámát közölte, élénk visszhangra talált mind az öt világrészben. Így történt, hogy a „*Jahrbuch der Universitäten der Welt*” czimen megjelent vállalat, már a következő évben „*Jahrbuch der gelehrten Welt*” czímet vett fel, felölelte az akadémiákat, tudós társaságokat és az egyes intézetek történetére vonatkozó bec- es adatokat közölt. Ez a második kötet már VIII. 827. l. terjedelmű volt és Mommsen Tivadar sikerült arcképét hozta. A folyton nagyobb tért hódító vállalat fokozatosan felkarolta a múzeumokat, könyvtárakat, szóval mindazt, a mi a tudós világot érdekli. Természetesen fokozatosan nőtt a terjedelme is. A III. kötet (1893—94.) Pasteur arcképével XVI. 861 lap; a IV. kötet (1894—95) Kelvin lord arcképével XVI. 930 lap; az V. kötet 1895—96) Schiaparelli arcképével XIX. 989 lap; végre a mostani VI. kötet (1896—97) M. J. de Goeje arcképével XXIV. 1082 lap, noha — a mi különösen kiemelendő — a történelmi adatok nem ismételtetnek, hanem azokat illetőleg a régibb évfolyamokra történik hivatkozás. Ez ugyan a mű használatát annyiban megnehezíti, hogy a régibb évfolyamokat szintén kéznél kell tartani, de máskép a rendkívül felszaporodó anyaggal nem bírkózhatik meg. Pedig, ha csak a két utolsó évet és a hazai intézetek adatait hasonlítjuk is össze, hány intézet hiányozhatik még mindig!

A magyar szt. korona országaiból a következő intézetek vannak felvéve: a) a budapesti, kolozsvári és zágrábi egyetemek; b) a buda-

pesti műegyetem; c) mint felsőbb szakiskolák: az eperjesi, egri, kassai, kecskeméti, nagyvárad, pécsi, pozsonyi és sárospataki jogakadémiák, a budapesti és sárospataki prot. theologiai akadémiák, a debreczeni kassai, keszthelyi, kolosmonostori, magyaróvári gazdasági tanintézetek; a budapesti állatgyógyászati intézet, a selmeczi bányászati akadémia; d) könyvtárak közül (az említett intézetekén kívül) az akadémiai és nemzeti múzeumi Budapesten és a primási Esztergomban; e) levéltárak: az országosak Budapesten és Zágrábban, megyei Beszterczén, városi Nagy-Szebenben; f) múzeumok: a nemzetiek Budapesten és Zágrábban, az erdélyi múzeum Kolozsvárt (az idén először közölve), Bruckenthal-féle Nagy-Szebenben; g) a csillagászati observatoriumok Gyulafehérvárt, Herényben, Kalocsán, Kis-Kartalon és Ó-Gyallán; h) a meteorologiai és földmágnességi, geologiai, chemiai és statisztikai intézetek Budapesten; i) a tudományos akadémiák Budapesten és Zágrábban, végre k) az állatkert Budapesten.

Bár a hazai intézetek felemlítése évről évre örvedetesen szaporodik, mégis igen sok és tekintélyes intézetet hiába keresünk. Egy pillantás felső iskoláink sorozatára, a György Aladártól könyvtárainkról 1886—87-ben kiadott érdekes műre, mindenkit meggyőzhet erről.

Hazánkat, hazánk tudományos és közműveltségi viszonyait a külfölddel megismertetni első sorban saját kötelességünk. Ne sajnálják tehát az illető intézetek főnökei a fáradságot és küldjenek be rövid ismertetést (német vagy franczia nyelven) Trübnerhez, a vállalat fáradhatatlan, buzgó szerkesztőjéhez és kiadójához. Tegyék ezt első sorban hazánk jó hírre érdekében, hogy a külföld lássa: hány felsőbb tanintézet, hány gazdag könyvtár van nálunk is, noha a régieket a török háborúk csaknem mind elpusztították.

Magát az évkönyvet pedig ajánlom mindazok figyelmébe, a kik a tudományos mozgalmak, a tudományos egyesületek és intézetek élete, a könyvtárak forgalma stéff. iránt érdeklődnek. A statisztikus, a historikus, a geografus egyaránt igen érdekes adatokat fognak találni ebben az igénytelenül fellépő könyvben. A ki az egész sorozatot egyszerre akarja megszerezni, az I—V. kötetet 34 márka helyett 22 márkáért kapja meg.

Szamosi J.

Az olasz irodalom története.

Irta: *Radó Antal*. Budapest, 1896. A magy. Tud. Akadémia kiadása. Két kötet. 8°, 515+552 l. Ára 4 frt, a Könyvkiadó-Vállalat párt. tagjainak az évi illetmény fejében.

Akadémiánkat elismerés illeti meg, hogy a Könyvkiadó-Vállalat újjászervezése óta oly sok életrevaló eredeti és nem kevesebb idegenből jelesül átültetett tudományos munkának a megjelenését lehetővé tette. Egy ily derék eredeti — s mondjuk ki eleve: hézagpótló —

munka az előttünk fekvő is, melyet Radó Antalnak, az olasz irodalom ez alapos ismerőjének s művészi interpretatorának köszönünk s melyet eddigi e téren kifejtett sikeres működése kiegészítésének s egyszersmind rendszeres összefoglalásának tekinthetünk. Első tekintetre tán sokalhatjuk egy tőlünk távolabb fekvő, miránk kevés befolyást gyakorolt s a mi a fő: *újabb keletű* irodalom ismertetésére ezt a két vaskos kötetet, de tekintetbe vévén, hogy nem is általános tájékoztatónak a nagy művelt közönség számára, hanem inkább tűzetes tudományos munkának készült,¹ akkor csak hálával gondolhatunk a szerző kitartó buzgalmára.

Tárgyalását az olasz irodalom középkori *idegennyelvű* (latin, francia) termékeinek és íróinak bemutatásával (Boëtius, Cassiodorus) kezdi, kitér aztán a középkori általános európai, de különösen a rokon francia troubadour és trouvèr lovagi költészetre, részletesen beszél az *olasz* irodalom vajúdásáról, míg a 3. fejezettel az igazi olasz irodalom megteremtőjére, *Danté* re s méltó kortársára: *Petrarca*-ra (8. fej.) és *Boccaccio*-ra (6. fej.) tér át. A megbeszélendő irodalmi korszakok általános művelődési állapotaira mindig ügyelettal van Radó s e szempontot oly teljes történeti apparatussal érvényesíti az olasz irodalom említett első hőseinél, hogy a róluk szóló fejezetek valóságos irodalmi monografiáknak is beillenek. Bár a munka egészben véve — a mi a dolog természetében rejlik — inkább a szorgalmas *tanulmány*, mint az eredeti buvárkodás hatását teszi, mégis nem egy irodalmi probléma megoldásához és téves nézet helyreigazításához önálló nézettel is járul hozzá a szerző.

Dante fenomenális alkotásának, a *Divina commedián*ak szerzőnk érdemileg egy egész külön fejezetet szentel. A *Pokol*, *Purgatorium* és *Paradicsom* szemléletének élénkítésére valók a külön grafikus bemutatások, melyek mindegyike igen becses, de legjobb áttekintést nyújt mind a háromról együttesen épen a legnehezebben szemléltethető, a *Paradicsomé*. E rajzok minden elmélyedő magyarázatnál és terjengő fejtegetésnél eredményre vezetőbbek. Radónak *Danteról* szóló nézetei a Szász Károly és legújabb Cs. Papp József idevágó becses tanulmányai után is eddigi ismereteinket kiegészítik, részben helyesbítik.

Könyvünk, a hol csak teheti, világirodalmi egybehasonlításokat is végez. De hogy ez idegen tárgyat első sorban a magyar olvasóhoz közelebb hozza, el nem mulasztja magyar politikai, művelődéstörténeti, de különösen irodalmi vonatkozásokkal (Szilágyi és Hajmási, a *De camerone* magyar utánzóí, Zrinyi stb.) vonzóvá tenni előadását.

Az olasz irodalom említett irodalmi triumvirátusának epigonjait e könyv 7. fejezete vezeti elénk. A humanistákról és a quattrocento íróiról, meg az ú. n. irodalmi aranykor előfutárjairól (Bojardo stb.) a 8., 9. és 10. fejezet szól. Itt *Aeneas Sylvius*-nál nem ártott volna

¹ A mit a sűrű olasz idézetek és szemelvények is bizonyítanak.

megemlíteni, — ha mindjárt jegyzet alakjában is — hogy a *Pataki Névtelenen* kívül *Pócs Andrásunk* is átültette, illetőleg átdolgozta *Euryales és Lucretia* történetét. Az aranykor, vagy mint rendesen mondják, a cinquecento képviselői: *Ariosto*, *Machiavelli*, *Tasso* és követőiknek tűzetes bemutatásával végződik az I. kötet.

Az irodalmi hanyatlás (marinismus) századának a II. kötet két első fejezetét szenteli szerzőnk. A múlt századot s íróit 5 fejezetben festi; *Goldonit*, az olaszok Molière-jét és méltó társait, a sokat utazott s hazánkban is megfordúlt, demokrata érzelmű *Alfinit* külön-külön egyben. A jelen század olasz irodalmát a 70-es évekig mutatja be Radó s itt a sokoldalú, de jellemgyöngye *Montinak*, a férfias és rokonszenves *Foscolonak*, a romantikus regény- és tragédiaíró *Manzoninak* és a pesszimista *Leopardinak*, a hazafias líra e kiváló képviselőjének, egy-egy külön fejezetet szentel, míg a romantikusokról, a prózáról (nyelvtudomány és történetírás) meg a hazafias irodalomról a 3 utolsó fejezetben számol be.

A hol szerét teheti, magyar fordított személyvényekkel illusztrálja előadását. Tárgyalása egyöntetű, nyelvezete sima, folyékony, bár nem karakterisztikus, nézeti helyesek, néhol — mint említettük — újak is, úgy hogy mindent egybefoglalva, Radó e legújabb könyvét tudományos irodalmunk határozott nyereségének tekinthetjük.

A könyv külső kiállítása is gondos s azért nem is kifogásképen, hanem pusztá konstataciónak hozom föl a következő néhány idevágó megjegyzésemet. Darabosság vagy nyelvhelyességi tévedés számába mehetnek ilyenek: át van véve, erkölcsbölcészeti értekezések stb. Az I. kötet tartalomjegyzékéből kimaradt az Ariosto utáni eposzt tárgyaló pont (5. lap) fölemlítése.

De ezek, vagy a hozzájuk hasonlók oly csekélységek, melyek a műértékéből mit sem vonhatnak le s azért melegen ajánlom Radó olasz irodalomtörténetét az érdeklődők figyelmébe.

Nagyvárad.

Dr. Demek Győző.

Magyar Családelet és Háztartás a XVI. és XVII. században.

Irta: *Radvánszky Béla* br. Budapest 1896. I kötet.

A magyar művelődéstörténet irodalma nagyon ösztövé: alig van egy-egy fáradozóbb munkása. Mint politikus nemzet a politikai történetírást szeretjük, a művelődéstörténeti áramlatokat még a részletező munkák keretéből is kirekesztjük. Igazán szélső monográfia irodalmat üzünk és az aprólékosságot még a tárgy keretére is ki szoktuk terjeszteni. Nincsen összefoglaló historiai elménk. Történetíróink a nemzeti művelődés és családi műveltség képének vázolásától írtóznak. Nemcsak az a hiba, hogy újabb történeti irodalmunkból

hiányzik a *filozofia*, hanem az is, hogy nincsen érzékünk az *összefoglalás* iránt. Történelem mindaz, a mit a nemzet anyagi és gondolati világa egy korszakban csak termelt, és mihelyt a fejtegetések e termelésből valamit kihagynak: sántítanak, nem adnak befejezett egészet.

A művelődéstörténeti anyag így külön monografiai irányra szorúl. De még ez az irány is szegényes. Azért mondottuk fentebb, hogy a modern művelődés irodalma ösztövé. Pedig ennek a történelmi műfajnak feladata a legszebbek egyike. Feladata az emberek és korok mind belső, mind külső világának rajzát nyújtani. S ha valaki a szó igaz értelmében akarja a művelődéstörténetírást üzni, úgy értékes tulajdonságok osztályosának kell lennie.

Radvánszky Béla br. a magyar kulturhistoria jeles és nagy anyagú kutatója. Szorgalmáról és kutatásairól nyert oklevél-kiadványai ékes tanúbizonyságot tettek. Kutatásait és irodalmi munkásságát kizárólag arra szenteli, hogy ennek a történelmi műfajnak ugarát megmunkálja. És ha előttünk fekvő munkája jelesebb kutatónak, mint sem feldolgozónak mutatja is, nagy örömmel kell őt e kevéssé tört úton fogadnunk. S ha feldolgozásának alakja nem is hangzik össze a mi ohajtásainkkal, ezt bizonyára a mai áldatlan történelmi irányunk rovására kell írunk, hiszen műve előzavának tanúsága szerint 21 év óta dolgozik e művén és így a horáciusi kívánságot lelkiismeretesen szem előtt tartotta.

A Családélet és Háztartás nyers anyaga már 1879-ben jelent meg két kötetben és friss kötetével a szerző tulajdonképen az első kötetét nyújtja. Egymásután tárgyalja azokat az adatokat, melyek a lakás és butorzatra, az ágynemű-, alvás- és mosdásra, a ruházatra, a hajzatra, az arany és ezüstműekre, a házasság, keresztelés és nevelésre, a társadalmi életre, a foglalkozás, időtöltés és játékokra (sport, táncz, zene, társas játékok), a háztartás és udvari személyzetre, az asztali edényekre, asztali fehérműre és az asztali rendtartásra vonatkoznak.

Ez a XII főfejezete van a 494 oldalas könyvnek; s bizonyos, hogy a könyv inkább az adatok egymás mellé írása, mint sem az adatok művészi feldolgozása. A ki könnyed, mulattató olvasmányt vár, ha az adatok érdekessége ki nem elégíti, valószínűleg csalódnai fog. Az anyag bősége, a kutatás kiterjedtsége azonban mindezt feledteti. Az adatok önmagukban is sokat beszélnek, csak meg kell őket érteni. A részletekből megalkothatjuk az egész képét s az önálló gondolkodás a szerző segítségével nélkül is levonja az összefoglaló következtetéseket. A historikus a száraz adatokban is tud gyönyörködni, s a laikus is élvezettel olvashatja azokat a részleteket, melyek az ő érdeklődésének tárgyait képezi az életben.

A könyv az adatoknak igazi kincsesbányája. A két század családi művelődéstörténetének összes adatait csoportosította a szerző. A régi

jó idők minden jóságát és régiségét, a saját zsirjában megfűlő ma gyarság minden gazdagságát összerakja előttünk. S nem csupán a történet érdekes benne, de a használhatóság is. Az alakuló magyar társadalmi élet sokat meríthet a múltból, hiszen időnként minden renaissance előremenetel. A magyar népviselet ebből a könyvből új formákat tanulhat. A folyton tartó nyelvújítás különösen a nyelvtisztogatás a családi műveltség szavaira új kelendőséget adhat az itt összegyűjtött régi kincsnek. A történeti szépirodalom vagy a történeti népirás a milieut és staffaget, a Radvánszky gondossága folytán historiai hűségűvé teheti. Ha valamit fel akarunk támasztani a múltból, a Radvánszky szorgos kutatásai nagy segítségünkre lehetnek.

Eltekintve a magasabb szemponttól, mely a feldolgozó munkában nem csupán az anyag, de a szellem összefoglalását is kívánja, mely a kidolgozás művelését a belső és külső összhang kedvéért lelkiismeretesen keresi, Radvánszky feltétlen dicséretet érdemel. Az anyag gyűjtése kitűnő, s lelkiismeretes kutatásai a tárgy egész körét fellelték. Munkássága hézagpótló, s kevésbé tört úton haladó, épen ezért nagyon szükséges, hogy munkakedve csak fokozódjék. Munkáját melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe, annál is inkább, mert a kulturhistoriai anyag még százaz alakban sem lehet soha unalmas.

Krenner Miklós.

A lelki átöröklés.

Irta: *Ribot*. Az akadémia kiadása.

Voltaire jegyezte meg egy alkalommal, mikor — talán épen a hirhedt Pompadour szalonjában — a szemtelenül kevély és mégis csábítóan udvarias Guise hercegekről volt szó:

— A testi mivolt, mely az erkölcsinek atyja, századokon keresztül ruhazza ugyanazt a jellemet apáról fiúra.

A nagy septingentista ez odavetett *mot*-ja óta egész irodalom keletkezett az átöröklés általános érdekű problémája körül. A francia evolutionisták, a tekintélyes nevű *British Association* és a német akadémiák egyaránt foglalkoztak e kérdéssel, anélkül azonban, hogy a bonyolult tárgyat kimeríthették volna. Sociologusok és ethnografusok, moralisták és fiziologusok, történetírók és orvosok a legkülönbözőbb szempontokból szóltak hozzá az átöröklés ingatag elméleteihez kölcsönösen lezáfolva egymást és oly hypothesiseket állítva fel, melyeknek megbízhatóságában maguk se voltak bizonyosak.

E kétes értékű kísérletezések után annál őszintébb örömmel üdvözölhetjük a *Revue philosophique* elismert tollú szerkesztőjének sok tudással és francia választékossággal megírt könyvét, melynek elmés-ségét és finoman czizellált tételeit dicsérni banálítás volna.

A munka három részre oszlik. Az első részben *tények* cím alatt

az organikus és lelki átöröklés különböző neveit írja le szerzőnk. Így különösen az ösztönök, érzékelő képességek, memoria s a szenvedélyek átszarmazását vizsgálja és ama nézetének ad kifejezést, hogy míg értelmi tehetségeinket anyánktól örököljük, addig az organikus képességek az atyától erednek. E föltevést, melyben egyébként Schopenhauer is osztozik, a világhistóriából vett példákkal igazolja.

Érdekes, mint nyilatkozik e kérdésben Goethe, kinek megfigyelő tehetsége nem maradt mögötte költői talentumának:

Vom Vater hab' ich die Statur,
Des Lebens ernstes Führen;
Von Mütterchen die Frohnatur,
Und Lust zu fabuliren.

A weimari miniszterelnökön kívül Heine és Schiller, a francziák közül Alfréd de Musset, Racine, Coleridge, Corneille stb. mind ezen a nézetten vannak.

A fordító figyelméből minket közelebbről érdeklő példákat is találunk e fejezetben. A Teleki, Arany, Kisfaludy, Szász stb. családokkal azonban távolról sincs befejezve ama magyar *gens*ek sorozata, melyek az átöröklés mellett bizonyítanak. Mátyás királyról beszélve, ki ne gondolna az asszonyi erényekkel teljes Szilágyi Erzsébetre? A szabadság hős Rákóczi hathatatlan jellemében könnyen rátalálni Zrinyi Ilona nemes szívének minden kiválóságára. A történelem valóban fáradhatatlan ez elmélet beigazolásában.

Am az olvasót alkalmasint a könyv középső része érdekli első sorban, melyben Ribot négy pontban foglalja össze amaz igazságokat, melyek szerinte az átöröklés törvényét képezik:

1. A szülőknél hajlandóságuk van arra, hogy úgy általános és egyéni, mint régi és újonnan szerzett tulajdonságaikat átszarmaztassák az utódokra. (Egyenes és közvetlen átöröklés.)

2. A szülők egyikének túlnyomó befolyása lehet a gyermek lelki mivoltára. (A túlsúly törvénye).

3. Az ivadékok gyakran öröklők ősök testi lelki tulajdonságait és hasonlítanak hozzájuk anélkül, hogy szüleikhez hasonlítanak. (Hérédité en retour; throwing-back; Rückschritt; atavizmus; *visszaütő* átöröklés.)

4. Bizonyos testi és lelki hajlamok pontosan ugyanazon korban jelentkeznek az utódoknál, mint elődeiknél. (Megfelelő korú átöröklés.)

A *következmények*-et tárgyalja Ribot, műve befejező részében. Társadalmi tekintetben az átszarmazás fiziológiai és lélektani eseteihez csatlakozik a foglalkozások átöröklése is. „A természet meg a nevelés mindinkább egy családba koncentrálnak az ügyességet; a közvélemény is ehhez köti azt“. Így keletkeznek az ó-korban az Asklepiadok, kik Aeskulap utódainak mondták magukat. Teszem Hipokrates 17 őssel dicsekedhetett, kik mind a füvek titkait vizsgálták és polgártársaik gyógyításával töltötték kegyesen életüket.

Viszont az agg Calchas, kinek lelkiismeretét kevésbe múlt, hogy gonoszúl meg nem támadta az Iphigenia tervbe vett feláldozása, örökségképen kapta atyjától a látnoki tehetség isteni adományát. Klasszikus írók híres papi dynasztiák gyanánt emlegetik az athéni Eumolopidákat s a delphii Deukalionidákat, meg Branchidákat. Az átöröklés elvén alapült végül a római jog egyik sarkalatos disztingválása: a patriciatust és a plebitast.

Ellentétben a theologusok magyarázataival a metafizika egyik elterjedt tétele, hogy a »lelki átöröklés oka a fiziologiai átöröklés«. Szerző bővebben foglalkozik e materiális színezetű elmélettel, melyet Herbert Spencer és társai főleg természetrajzi példákkal igyekeznek beigazolni. Ribotnak, ki nem feltétlenül idealista, nincs szándékában elvitatni, hogy a lelki jelenségek valamely élettani szervhez vagy szövethöz vannak kapcsolva, a merev hypothesis azonban oda módosítja, hogy a »lelki átöröklés a biológiának egyik esete«.

Mindent összevéve tagadhatatlan, hogy a Collège de France széles látkörű tanáranak e munkája jóval előbb vitte az átöröklés problémáját, mint a megelőző évszázak metafizikusai együtt véve. Szívesen látjuk e tartalmas könyvet az Akadémia kiadványainak sorozatában és örömlünk az se zavarja, hogy a német, orosz és olasz fordítás jóval megelőzte a magyar Ribot-t.

Azt hisszük, hogy a művelt közönség azt a részét, mely figyelemmel szokta kísérni a tudományos mozgalmakat, ezúttal valóban lekötözte úgy a kiadó tudóstársaság, mint *Holló István*, ki sok szerencsével és alapos készütséggel oldotta meg az átültetés kényes feladatát.

A mű élvezését lényegesen megkönnyíti a rutinos tárgyalási mód, mely a laikus olvasót is észrevétlenül vezet be népszerű fogalmakra és jól ismert sociologiai adatokra épített elvont problémákba. A látzólagos rendszertelenség ellenére a mű világos, megvesztegető technikával készült, azt pedig talán fölösleges is elmondanom, hogy a mi az előadás külső ornamentikáját illeti, e tekintetben az elmés tollú szerző époly kevéssé hagy fenn kívánni valót, mint könyve alaposságának szempontjából.

Nem kételkedünk abban, hogy a Ribot »Lelki átöröklés«-e a magyar olvasók előtt se fogja eltéveszteni az elmékre való termékenyítő hatását.

Ifj. Téglás Gábor.

Különfélék.

A kolozsvári ötvös-czéh XV. sz. pecsétnyomója.

(Bemutatott az Erd. Múz. Egyl. 1896. decz. 13. szako. ülésén.)

1860-ban Konez József helybeli aranyműves egy kéziratot adott múzeumunk kézírattára számára, melyben a kolozsvári ötvös-czéh alapszabályai voltak leírva, a mint a városi tanács 1473-ban a czéh mesterek kérésére megerősítette és kiadta. Én e szabályzatot azonnal kiadtam a múzeum évkönyvei II. kötetében. Megvallom, akkor nem is sejtettem, hogy a szerencse e szabályllyal egyikét játszotta a kezembe a hazai legrégebb czéhszabályoknak. A múlt hónapban egy Gidaly nevű helybeli zsidárús egy ezüstlapba vésett pecsétnyomót hozott hozzám, a melyet állítólag ócska vasak közt talált bádogszelenczében egy rakás haszontalan apró lom közt kapott. A pecsétnyomó körülbelől ezüst forintos nagyságú, csak jóval vastagabb, köralakú s a mint lenyomatot vettem róla, a legnagyobb öröömre ráismertem a kolozsvári ötvös-czéh XV. százbeli hivatalos pecsétjére. A főlapján szt. Eligius van ábrázolva, infulával a fején, a mint egy előtte álló üllön egy csonka kúpalakú serlegen kalapál. Az alak és a környező czifraságok közt egy szalag fonódik át, a melyen a következő felirat olvasható: „s. der cechen der goldsmit in clausenburg“. A felirat betűi a XIV. száz elején divatba jött szegletes írás idomait mutatja, a mely írás kivált lapidaris feliratokban a XVI. száz közepéig dívott, a mint a helybeli róm. kath. plébánia kapuja alatt befalazott emléktábla mutatja. Nekem az a meggyőződés, hogy ez a pecsét 1473-ban készült, mert a fent említett czéhszabály tanúsága szerint a czéh éppen ebben az esztendőben alakult.

Finály Henrik.

— **Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek** XIX. kötete jelent meg e napokban *Szilágyi Sándor* gondos szerkesztésében, a M. T. Akadémia történelmi bizottsága kiadásában. Ez a kötet három esztendő (1686—1688) országgyűlési iratait, diplomatai tárgyalásait és nevezetesebb történelmi okiratait tartalmazza, a szokásos bevezetéssel, mely a történelmi háttért, illetőleg az ország akkori történetének elbeszélését és az országgyűlésekhez a commentárt nyújtja. Mozgalmas és válságos korszak ez: az erdélyi fejedelemség haldoklásának időszaka, midőn Budavár visszafoglalása után Erdély önállósága megszűnőben van s azok a fontos diplomatai tárgyalások és katonai actiók folynak, melyek végczélja és eredménye Erdélynek a Habsburg-ház jogara alá visszacsatolása. A török hatalom megtörve, az osztrák uralom növekedésben, Magyarország felszabadítása s így az ország egységének helyreállítása napirenden s Erdélynek — nolle velle — meg kell alkudni az új történelmi helyzettel s megmenteni önkormányzatából, a mi megmenthető. Ezeknek a fontos tárgyalásoknak s korszakalkotó átalakulásnak történelmi emlékeit nyújtja e kötet.

A „**Székelyföld**“ -ról dr. *Hankó* János tollából igen szép díszmunka jelent meg az Erdélyi Kárpát Egyesület kiadásában, Goro Lajos, Huszka József és Tull Ödön 115 eredeti rajzával illusztrálva „A munka — mint az E. K. E. elnöksége előszava mondja — népszerű természettudományi munka, a tudományos munkák száraz, csak a szakemberek által megemészthető előadása nélkül. A mi az anyagba életet önt, az a tárgyalás mód, mely a föld mellett megismerteti annak lakóját is, életében, szokásaiban, foglalkozásában. A székelyekben a tipikus magyar szellem őseréje szól felénk; a Székelyföldben egy még nem is sejtett világ csodás tündérvilága tárul fel előttünk. A leírásokat az ön művészi alkotásai, az illusztrációk sokasága egészítik ki“. A munka célja széles körökben megismertetni a Székelyföldet és az utazó közönség érdeklődését felkölteni e szép országrész iránt. *Hankó* munkája erre a célra teljesen alkalmas is. Lelkesülten, szép irályaival, a Székelyföld alapos ismeretével oldja meg feladatát s mint olvasmány is vonzó és tanulságos. Tartalma im ez: A székely nép eredete a régebben (a Csaba mondája); a székelység történetéből néhány vonás; a Székelyföld geografiája, tájszépségei, emlékei, közei és ásványai, fürdői, ásványvizei, erdei, növényei, állatvilága, népe. Emmez általános részek után következnek az egyes vidékek leírásai ilyen sorrendben és csoportosítás szerint: Udvarhelymegye, Székely-Udvarhely és vidéke, Homorod fürdő, a Homorod-almási barlang, Korond és környéke, Parajd és környéke, barangolások Udvarhelymegyében, Háromszékvármegye, Baróthtól Előpatakig, S.-Szt.-György és környéke, Bálványos, fürdő, a torjai „Büdös-barlang“, Kézdi-Vásárhely, az Ojtozi-szoros, Gábor Áron a székely ágyúhős, Kovászna, a Kovászna-gyulafalvi iparvasút, Csík-vármegye, Tusnád, a Szent-Anna tó és környéke, Kászon földje, Al-Csík, Csík-Szereda, Csík-Somlyó, Fel Csík, az Olt felső völgye, Gyergyó, Borszék; Maros-Torda vármegye, M.-Vásárhely, a Maros völgyén fölfelé, a görgényi völgyben, a Nyárad völgyén, Szováta — A leírásokat lépésről lépésre nyomon szép illusztrációk kísérik, melyek az olvasó érdeklődését még inkább fokozzák, úgy, hogy az ismeretlenben kedvet ébresztenek a valóságban is megismerni ezeket a tájakat és annak lakóit, az ismerősben pedig kellemes emlékeket újítanak fel s újabb vonzó erőtt ébresztenek a Székelyföld felé. — A munka 350 lapra terjed, ára 3 frt 50 kr. megrendelhető az EKE irodájában Kolozsvárt vagy Bpsten Lappel Róbert könyvkereskedésében.

— **Erdély történetéhez** érdekes adalékokat talált *Veress* Endre a lengyelországi levéltárakban, melyekről az Akadémiai Értekezések egyik füzetében számol be: *Lengyelországi adalékok hazánk s főleg Erdély XVI—XVIII. századi történetéhez cz.* a. Főleg Báthory Endre és a többi Báthoryak érdekelték, de levéltári kutatásaiban szem előtt tartotta az egész magyar történelmet és beszámolt, hogy mit talált a krakkai Jagello-egyetemi könyvtárban, a hg. Czartoryski-Múzeum

kézíráttárában, a varsai gr. Zamoyiski-kézíráttárban, a varsai császári egyetemi könyvtár kézíratai közt. Ebből az utóbbiból közli „Báthory István király magyar hadserege“ névlajstromát 1578-ból s adatokat az 1579. orosz hadjáratból, melyekből számadatokkal igazolva tűnik ki, hogy az oroszverő hős erdélyi fejedelem és lengyel király főereje erdélyi katonáiban állott. Ir még a Vármia (Ermland) földjén talált (Báthory Endrere vonatkozó) magyar emlékekről s leírja és képben is közli Báthory Endre és a Báthory Zsigmond által megöletett Báthory Boldizsár kenotaphiumát (síremlékét) Wartenburg városából. Mindezek nagyrészt előtanulmányok »Báthory Endre bibornok fejedelem« élet-rajzához, melylyel Veress Endre a kolozsvári egyetemen pályadíjat nyert s előfutárja tervezett későbbi lengyelországi történelmi tanulmányainak, melyek az ő ifjú buzgalma és lelkesedése mellett még további szép eredményekre és várakozásra jogosítanak. Sz. L.

Gr. Kuun Géza kitüntetése. A helsingforsi finn-ugor társaság dr. Kuun Géza grófot, az Erdélyi Irodalmi Társaság, a Hunyadm. Rég. és Tört. Társaság, magyar néprajzi társaság stb. elnökét s a magy. tud. akadémia tb. tagját, m. é. december 2-án tartott közgyűlésében tiszteletbeli tagjául megválasztotta s őt erről díszesen kiállított oklevélben értesítette. Az oklevélhez a társaság főtitkára kitűnő magyarsággal írt üdvözlő iratot csatolt.

Magyarország czimere.

— Hivatalos megállapítás. —

Magyarország és a magyar birodalmat alkotó egyes országok czimereink tartalmát és alakját történeti fejlődés alapján sok századnak törvényes gyakorlata határozta meg; de a gyakorlati alkalmazásban újabb időben sokan hibásan kezdték rajzolni, s különösen a társországok közjogászai rajzoltak fantasztikus dolgokat a czímerekbe. Néhány évvel ezelőtt dr. Thaly Kálmán kezdeményezésére (a ki kimutatta, hogy magában a képviselőházban látható czímerek sem egyöntetűek és hibásak) mozgalom indult meg a czímer rajzolásában tapasztalt bizonytalanságok elkerülésére. Vizsgálat alá vették a czímertörténeti és heraldikai szempontból az országos levéltár, a magyar heraldikai és genealógiai társulat s a tudományos akadémia tudósai, történelmi kútforrások nyomán, a heraldika szabályai szerint. Végre közös megegyezéssel megállapították a czímer végleges helyes leírását és rajzát, melyet a hivatalos lap jan. 1. száma közölt. Az 1883. XVIII. törvényczikk értelmében a magyar czímer leírása és rajza ez:

Magyarország külön czimere. Független vonallal ketté osztott pajzs; jobbról nyolcz vörös ezüst, tehát vörössel kezdődő, ezüsttel végződő pólya, balról vörös mezőben hármaz zöld halmon álló nyíl arany koronából kiemelkedő kettős ezüst kereszt. A hármaz halom kö-

zül a két szélső egyforma magasságú, a középső kiemelkedő s ezen van az öt, három nagyobb, két kisebb, ágas koronából kiemelkedő román stílű, ugynevezett talpaskereszt, melynek végei nem hirtelen, hanem lassú átmenetben szélesednek ki. A pajzs fölött a magyar szent korona van. (Ennek hű rajzát adja *Ipolyi* Arnoldnak a Magyar Tudományos Akadémiától kiadott ilyen című munkája: *A magyar szent korona és a koronázási jelvények története és műleírása*, Budapest, 1886.)

Czimertartó: két lebegő angyal. Ruhájuk fehér, bő, redős. Helyzetük közép az állás és lebegés közt. Hajuk körülbelül vállig ér és sötét-szőke, vagy világos barna. Tipusuk: serdülő ifjú és sohasem nő.

A magyar korona országainak egyesített (közép) *czimere*. Áll egy nagyobb külső pajzsból, melynek közepét egy kisebb belső pajzs fedi. A középpajzsot Magyarország külön czimere foglalja el. A külső pajzs négy mezőre oszlik. Az elsőben van *Dalmácia* czimere: három, koronás, arany (tehát vörös száj és nyelv nélkül való) leopárdfej, kettő fenn, egy lenn, kék mezőben.

A másodikban *Horvátországé*: ezüsttel és vörössel huszonötször kockázott pajzs, úgy, hogy az első kocka ezüst, a második vörös és így tovább öt-öt kocka egy sorban, míg az ötödik sorban a huszonötödik ezüst kockával végződik.

A harmadikban *Szlavónia* czimere: a kék pajzsot átszelő két ezüst habos pólya, melyek közt vörös mezőben természetes színű nyest jobbra fut; a felső kék mezőben hatágú arany csillag.

A negyedikben *Erdély* czimere: vörös pólyával vágott pajzs, a felső kék mezőben arany csőrű, vörös nyelvű, jobbra néző, emelkedő sas. A sas színe fekete; jobbról tőle arany nap balról megújuló ezüst hold, az alsó aranymezőben hét (fent négy, alant három) vörös háromormú vár. A várat ormos bástya, és abból kiemelkedő, két lőrés-sel ellátott három ormú torony képezi; a váron nyílt kapu látszik.

A harmadik és negyedik közé alulról beékelt mezőben *Fiume* czimere látható: vörös mezőben kék bélesű és szalagos hercegi korona alatt álló fekete, balra néző kétfejű sas, kiterjesztett szárnyakkal, vörös nyelvekkel; a sas jobb lába sziklán áll, bal lábát pedig a sziklán fekvő hosszúkás, szájával balra fordult, barna korszón tartja, melyből bőven ömlik a víz a sziklát balról nagy bőségben mosó folyóba.

Az elősorolt részekből egyesített czímer fölött a magyar szent korona.

Pajzstartó: két lebegő angyal. Ruhájuk fehér, bő, redős. Helyzetük közép az állás és lebegés közt. Hajuk körülbelül vállig ér és sötét-szőke vagy világos-barna, Tipusuk: serdülő ifjú és sohasem nő.

A nagy Wesselényi és a zilahi gymnasium. Irta: *Kincs* Gyula tanár. Zilah 1896. A zilahi ref. főgymn. 1896. decz. 15-én Wesselényi születésének századik évfordulóján ünnepet ült, melyen

szerző az említett cím alatt a gymn. multjáról, főként e század elején történt újjáalakulásáról, és Wesselényihez való viszonyáról értekezett. A zilahi gymnasiumot a zilahi ref. egyház alapította a XVII. század elején. Szegény volt az egyház, szegény és szerényen berendezett volt iskolája is. A tiszántúli és erdélyi egyházi főhatóságoktól függetlenül kormányozta iskoláját a zilahi egyház, míg nem 1816-ban, anyagi segély reményében felajánlotta a főkormányzatot az erdélyi egyházkerületnek, mely az iskola főgondnokává. br. Wesselényi Józsefet, annak halála után pedig br. Wesselényi Miklóst nevezte ki. Wesselényi, ki azelőtt is az iskola iránt „viseltető kegyességéről oly szépen esemretes volt“, ettől fogva még többet tett annak előhaladása érdekében. 1834-ben szervezi a 2-ik rendes tanári állást, 1841-ben pedig harmadikat is akar létrehozni, s mindenik állás fentartására nagy alapítványokat tett. Főgondnoki teendőit nagy buzgósággal végezte haláláig. A szabadságharcz mozgalmai között anyagi erejében meggyengült iskolát azután ismét a zilahi egyház vette gondozása alá s az tartja fenn a mai napig. A rövid művecskét méltán sorolhatni jobb iskola-történeteink közé.

S. L.

Buddha szülőhelye. Nehány héttel ezelőtt távirat jelentette, hogy Buddha sírjára bukkantak Nepalországban, a Himalaja bércei közt. Mint a Newyork Herald újabban jelenti, nem a sírját, hanem születésének helyét találták meg. Az archeológiára és a buddhizmusra egyaránt fontos ez a fölfedezés, melyet Fahrre dr., az ismert archeológus tett. A fölfedezés így történt: Khadga Shamfer, Palpa kormányzója megengedte a tudósnak, hogy kutatásokat tegyen Nigliva mellett, a hol Buddhának Nirvána-szobra áll és Asoka király emlékoszlopa, felíratokkal. Ezen a helyen kellett volna Fahrrenek a kormányzóval találkoznia, hogy az ásátásokat megkezdje. Ám véletlen szerencse hogy nem itt, hanem mintegy 15 mértfölddel távolabb eső helyen találkoztak, a hol tömérdek Buddha-oszlop s egyéb romok voltak szét-szórva. Itt állt a többi közt Asoka király Buddha tiszteletére emelt emlékoszlopa is. A 3. századból maradt ez az oszlop és mindjárt fölköltötte a tudós érdeklődését. 14 lábnyira leásatott az oszlop tövében és igen jó állapotban maradt fölíratra talált, melyet Asoka vésetett kőbe. Azt mondja ebben a fölírásban, hogy huszonöt évvel bebalzamoszása után (ez körülbelül 239 ben történt Krisztus előtt) fölkelt sírjából és személyesen ment el a lumbini i kertbe. Itt áldozatot mutatott be Buddhának és igen sok apró oszlopot állított föl az ő tiszteletére. Mert ezen a helyen született Buddha és a késői nemzedékeknek meg kell tisztelni ezt a szent helyet. Ettől az oszloptól mintegy 18 mértföldnyi távolságban tele van a tájék klastromok, szobrok, oltárok romjaival. Sűrű erdő borítja az út legnagyobb részét, egész Tilaura Kot községig. Ebben a faluban született Buddha édesatyja.

-- Ugyanoly sivár, kietlen pusztaság terül el most is körülötte,

mint a hogy Fa-Hian és Hinen-Tsang, ezek a híres zarándokok, a 4. és 6. századból, bolyongásuk leírásában említik. Az ásatásokat most nagy buzgósággal folytatják, mert Asoka király, másként „Pyadassi, a jámbor“ története rendkívül fontos a buddhizmusra. Asoka egész országában mindenféle fölíratos szobrokat, oszlopokat állíttatott Buddhának. E fölíratok rejtik magukban a buddhizmus alapvető tanait és az új fölfedezés híre már is nagy vallásos forrongást keltett Indiában. Zarándoklásokra készülnek mindenfelől.

Az „Olcso könyvtár“ a *Franklin-Társulatnak* eme *Gyulai Pál* szerkesztésében folyó népszerű vállalatából ismét nyolcz kötete (364—371) hagyta el a sajtót, a következő eredeti és fordított művek. *A Dabóczy-család*, *Pálffy Albert* veterán írónk regénye, mely a legújabb időkben játszik, de a régi patriárkhális, magyaros életet tükrözi vissza. Egy úri család drámáját írja le, cselekvényben, fordulatokban gazdagon, mellék-epizódokban is változatosan s alakjaiban sok jellemzetességgel. Ára 60 kr. *Alarcon* Péternek műve, kitől magyarra csak az utóbbi időkben fordítottak le egy pár elbeszélést. Egyik nevezetes műve, az »El escandalo«, nagyon sok kiadást ért meg az író hazájában. Ez jelent meg most magyarul „*A botrány*“ cím alatt. A tizenkettedik spanyol kiadás után fordította *Haraszi Gyula*. A spanyol társadalom képét adja, mélyrehatóan megfestve, az emberek kitűnő rajzával. A művészi előadást a gúny, humor és szellemesség emeli. A fordítás igen gondos és magyaros. A híres munka 466 oldalnyi kötetet foglal el, ára 80 kr. — *Gabrielle*, színmű öt felvonásban. írta Augier Emil, francziából fordította ifj. Szász Béla; ára 40 kr. *A kapitány leánya*, Puskin Sándor egyik legszebb regénye, oroszról fordította Ambrozovics Dezső; ára 40 kr. — *Descartes emlékezete*, a XVII. századbeli nagy francia gondolkozó életének és filozófiájának ismertetése, a francia akadémiától 1765-ben megkoszorúzott emlékbeszéd, írta Thomas, francziából fordította és jegyzetekkel ellátta Rácz Lajos; ára 30 kr. — *A magyar irodalom főirányai*, a magyar szellemi élet összefoglalása legfőbb mozzanatainak kiténtetésével, írta Riedl Frigyes; ára 30 kr. — *Folt, mely tisztít*, a modern drámai költészet kitűnőségének, Echegaray Józsefnek négy felvonásos drámája, spanyolból fordította Patthy Károly; ára 30 kr. — *A papa*, vígjáték három felvonásban, gróf Teleki-jutalmat nyert pályamű, írta Berczik Árpád; ára 20 kr.

Folyóiratok.

A *Századok* 10. decz. füzetében *Baráth Ferencz* »A Millenium (s a magyar történelem« cz. a rövid visszapillantást vet a milleniumi év végéről politikai, hadi és culturtörténetünk fejlődésére és mai állására és a kiállítás történelmi csoportjára. *Veres Endre* csehországi levéltárból újabb adatokat közöl szigetvári Zrinyi Miklós utolsó neje, *Rosenberg Éva* életéhez. *Thury József* »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. nagyszabású tanulmányát fejezi be, a mely egészen új világot derít a keleti források eddig nálunk

nagyrészt ismeretlen adatai felhasználásával őstörténelmünkre. Az ujjur krónikák és sinai írók művei nyomán azt bizonyítgatja, hogy az ujjurok és az Altai hegység környékén lakó turkok a sinai birodalom északi részén lakott *hungnu* vagy *hunnu* népnek utódai, mely ellen a khinaiak a nagy kőfalat építették Kr. e. a III. században; s hogy a Pannoniát elfoglaló onogurok, magyarok (magyarok) ezeknek az ujjuroknak, vagy ujjuroknak ivadécai, a kiknek történelmi feljegyzései körülbelől ezer évre nyúlnak vissza Kr. e. Thúry J. tanulmánya nagy forradalmat fog előidézni az őstörténelem egyoldalú kutatói között. — *Muhorai* Alfonz a Horváth és Palizsnai családok magyar nemességét védelmezi Wilczek Ede állításával szemben. *Illésy* János a Lehel kúrtjéhez, füződő Lehel-monda régiségét támogatja.

Az *Archeologiai Értesítő* 5. (decz.) számában *Jósa* András a bezdédi (Szabolcs m.) honfoglalás kori sírokban talált érczeleteket mutatja be. *Cséplő* Péter egy ártándi (Bihar m.) sír arany, vas, bronz és csont emlékeit ismerteti. *Stiassny* Róbert a gr. Batthyány Iván tulajdonában, Németujváron levő, XV. századi két képet mutatja be és magyarázza, melyek egyike Máriát, másika Szt. Katalin mystikus eljegyzését ábrázolja. *Mihalik* József a XV—XVII. században Bártfán élt ötvösök névjegyzékét és életrajzi adatait közli. *Géber* Antal felsorolja azon érdekes régiségeket, melyeket Kolozsváron a mult évi csatornázások alkalmával találtak.

A *Magyar Történelmi Életrajzok* 5. (decz.) füzetében *Zichy* Antal közli »Gróf Széchenyi István élete« 33—36. fejezeteit, melyekben az 1842—1845-ig terjedő eseményeket tárgyalja. Mint önálló kép a lánczvidék alapkövének letétele van a füzethez mellékelve. A szöveg között találjuk Szögyényi Marich László, Lonovics József, Klauzál Gábor, Szerencsy István, gr. Apponyi György, Nyáry Pál, gr. Széchenyi Antal, gr. Zay Károly, gr. Lónyay Menyhért, br. Wenckheim Béla, hg. Metternich Kelemenné, br. Jósika Sámuel, gr. Batthyány Kázmér és Trefort Ágoston művészi kivitelű képeit és Széchenyi család czimerét.

A *Hadtörténelmi Közlemények* 5. (decz.) füzetében *Rónai Horváth* Jenő megkezdi »Magyar Hadi Krónika« című s a magyar nemzet ezeréves küzdelmeinek katonai történetét tárgyaló műve II. részének közlését, terjedelmesen rajzolva a mohácsi véstől Buda visszavételéig lefolyt csatákat. A szöveg közé nyomva igen érdekes képeket találunk, mint pl. Eger a XVI. században, Szigetvár az 1566. évi ostrom idejében, a szentgotthárdi csata. Melléklettül csatolja az író Buda 1686 évi ostromának Fontana János által készített nagy rajzát.

Az *Erdély* 9. számának főbb cikkei a következők: »A székelyföldi fürdők« cz. a. a marosvásárhelyi iparkamara jelentése alapján ismertette látjuk a székelyföld minden fürdőjét, azok mult évi látogatottságát s jelen állapotát. *Czirbusz* Géza »Hegyen-völgyön« cz. a. ismerteti a Hideg-Szamos völgyét és az Andrassy havasok vidékét. A füzetet sikerült rajzok díszesítik.

Az *Irodalomtörténelmi Közlemények* 4. füzetében *Széchy* Károly közli és ismerteti irodalmunk két elveszettnek tartott emlékét: *Szent* Miklós dícséretét, melyet Péchy Ferencz a XVI. században dolgozott át az Anthonus Ma-

nicellus Veliternus által írott latin eredetiből és a Tar Lőrincz zarándoklásáról szóló 14 soros latin költeményt. Mindkettő a gyöngyösi ferenczések egyik gyűjteményes kötetében maradt fenn, mely gyűjtemény felkeresésével Murajda Nándor igen bécses szolgálatot tett irodalomtörténetünknek. *Versényi* György Hóry Farkasról, a Kalotaszeg dalkóráról írt, az Erd. Muz. gyűlésén nagy tetszés közt felolvasott jeles értekezését közli. *Borsos* István közli Petőfinek egy ismeretlen költeményét, az *Ilda* ez románczot. *Illésy* János I. Balassa Bálint néhány nyugtáját ismerteti, melyekből tájékozást nyerünk az ő állapotára és tartózkodási helyeire nézve. *Wertheimer* Ede ismerteti azon okokat, amelyek miatt Fejér György 1822-ben az egyetemi könyvtár főnökévé kineveztetett. *Kandra* Kabos befejezi az ősmagyar csillagos égről írott tanulmányát, kimutatva, hogy az ős magyarság nyelvében sokkal gazdagabb volt a csillagos ég, mint a keresztyén magyarság nyelvében. — Adattár, ismertetések és gazdag repertorium zárják be a füzetet.

A *Nyelvtudományi Közlemények* 3. (szept.) füzetében *Alixics* György a népies oláh nyelv eredetéről értekezik. *Erdélyi* Lajos megkezdi »Az összevont mondat modern szempontból« cz. mélyreható tanulmányon alapuló értekezését. *Munkácsi* Bernát a magyar *est* szó eredetét kutatja. *Prikkel* Marián a halotti beszéd néhány nyelvalakját vizsgálja. *Volf* György »a tudomány szabadságáért« harcolt Asbóth szlavizmusa ellen. *Asbóth* Oszkár a szláv jövevények szók korát igyekszik megállapítani. *Zolnai* Gyula nyelvtörténeti adatokat közöl. Debreczen régi jegyzőkönyveiből. — A 4. (decz.) füzetben *Setälä* Emil a finn-ugor *d* és *d'* hangok viszonyát ismerteti. *Kunos* Ignác a török nyelv idegen elemeit sorolja fel. *Asbóth* Oszkár a magyar *o* és a szláv *o* hang viszonyát vizsgálja a kölesönzött szavakban. *Melich* János a »követ fujni« kifejezés eredetét keresi, de nem tudja megállapítani, vajon eredeti magyar kifejezés-e az vagy nem?

Az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 10. (decz.) füzetében *Illésy* János az orsz. levéltárból adatokat közöl I. Balassa Bálint lakadalmára vonatkozólag. *Reményi* Ede bevégzi az »Anyai jellemek Homerosz eposzaiban« cz. értekezését. *Bergmann* Ágost befejezi Platen Ágost német költő működésének méltatását. *P. Thewrewk* Emil közzé teszi a Pajor István féle pályázatról szóló jelentését. *Krausz* Sámuel ismerteti a Nagy Sándor-mondának a X. században, Dél-Olaszországban keletkezett azon alakját, melyben a magyarok régi országa (Torgáma) is szerepel. *Tolnai* Vilmos egy új adatot közöl a »Efezusi Matrona« irodalmunkban többször feldolgozott történetéhez.

A *Protestáns Szemle* 10. füzetében *Pokoly* József az erdélyi fejedelmeknek az egyházhoz való viszonyát fejtegeti Bocskaitól-Apaffyig. *Révész* K. befejezi a budai zsinat naplójának közlését. *Ruszkay* Gyula *Furrer* után arról értekezik, hogy le-élte-e már magát a keresztyén vallás? S a világtörténelmi szempontból oly nagy fontosságú kérdést a keresztyénség javára dönti el.

A *Theologiai Ismeretek Tára* (Szerk. Zoványi Jenő, tiszaföldvári ref. lelkész.) VII. füzete az Isten — Kathorosok közt levő szavakat magyarázza.